

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

ISTORIA RUSIEI/URSS (1917-1991)

(Curs special de istorie contemporană universală)

Autor și Titular: Lect.univ.dr. Ionuț NISTOR

**ANUL III
SEMESTRUL II
2015 - 2016**

CUPRINS

Bibliografie / 3

„Revoluțiile” din 1917 și formarea imperiului sovietic / 6

URSS în anii NEP-ului (1921-1928) / 15

Anii 30 și impunerea modelului stalinist / 18

URSS în relațiile internaționale în perioada interbelică / 22

Politica URSS în timpul celui de-al doilea război mondial și „exportul” de comunism în Europa de Răsărit / 26

„Noul Curs” în politica sovietică în anii 60-70 / 31

Încercări de „reformare a Imperiului”. Epoca lui Gorbaciov / 38

Destrămarea URSS / 41

Bibliografie

- ✓ Berstein, Serge, ed., *Istoria secolului XX*, vol.2, 3, București, 1998.
- ✓ Bold, Emilian I., *Din istoria celui de-al doilea război mondial: războiul de iarnă sovieto-finlandez (30 noiembrie 1939-12 martie 1940)*, Iași, 2002.
- ✓ Buga, Vasile, *Apusul unui imperiu: URSS în epoca Gorbaciov 1985-1991*, București, 2007.
- ✓ Bușe Cătălin, *Criza rachetelor din Cuba. Instituționalizarea managementului crizelor în relațiile internaționale*, București, 2008.
- ✓ Croitor, Mihai; Borșa, Sanda, *Unitate și conflict în lagărul comunist: dialectica rupturii sovieto-chineze*, Cluj Napoca, 2007.
- ✓ Dukes, Paul, *Istoria Rusiei: 882-1996*, București, 2009.
- ✓ Duroselle, Jean-Baptiste, *Istoria relațiilor internaționale*, vol.I, II, București, 1996.
- ✓ Graciov, Andrei S., *Nafragiul lui Gorbaciov: adevărata istorie a destrămării URSS*, București, 1995.
- ✓ Graham, Loren R., *Science in Russia and the Soviet Union. A short history*, Cambridge, 1993. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Grossu, Sergiu, *Copiii Gulagului: cronica copilăriei oprimate în URSS*, București, 2002.
- ✓ Heller, Agnes, Feher, Ferenc, *Dezmembrarea Imperiului lui Stalin*, București, 1993.
- ✓ Hlihor, Constantin, *Istoria secolului XX*, București, 2002.
- ✓ Hobsbawm, Eric, *O istorie a secolului XX: era extremelor 1914-1991*, Chișinău, 1999.
- ✓ Holloway, David, *Stalin și bomba atomică: Uniunea Sovietică și energia atomică 1939-1956*, București, 1998.
- ✓ Honorin, Michel, *Istoria secretă a Kremlinului*, București, 2007.
- ✓ Hrusciiov, Nikita, *Crimele lui Stalin: raportul Secret al lui Hrusciiov la Congresul al XX-lea al P.C.U.S.*, București, 1998.
- ✓ *** *Istoria războiului rece*: vol.1: *De la Revoluția din Octombrie la războiul din Coreea 1917-1950*; vol.4: *De la Războiul din Coreea la criza alianțelor. 1950-1967*, 1993.
- ✓ Kapuscinski, Ryszard, *Agonia imperiului*, București, 1996.

- ✓ Kelly, Catriona, *Refining Russia. Advice literature, polite culture and gender from Catherina to Yeltsin*, Oxford, 2001. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Kissinger, Henry, *Diplomația*, București, 2004.
- ✓ Leggett, George, *CEKA: Poliția politică a lui Lenin: Comisia Extraordinară Panrusă pentru Combaterea Contrarevoluției și Sabotajului*, București, 2000.
- ✓ Lorot, Pascal, *Perestroika: URSS sub Gorbaciov 1985-1991*, București, 2002.
- ✓ Lucinschi, Petru, *Ultimele zile ale URSS*, București, 1998.
- ✓ Lynch, Michael J., *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, București, 2000.
- ✓ Idem, *Stalin și Hrusciov: URSS 1924-1964*, București, 2002.
- ✓ Marcou, Lilly, *Stalin: viața privată*, București, 1997.
- ✓ McCauley, Martin, *Rusia, America și războiul rece: 1949-1991*, Iași, 1999.
- ✓ Medvedev, Roy A., *Despre Stalin și stalinism: Consemnări istorice*, București, 1991.
- ✓ Idem, *Oamenii lui Stalin*, București, 1993.
- ✓ Pintescu, Alexandru, *Stalin și „Holocaustul roșu”*, București, 2004.
- ✓ Popa, Cosmin, *Nașterea imperiului sovietic: U.R.S.S și primele crize intercomuniste: 1945-1953*, București, 2002.
- ✓ Riasanovsky, Nicholas, *O istorie a Rusiei*, Iași, 2001.
- ✓ *Russian cultural studies. An introduction*, edited by Catriona Kelly, David Shepherd, Oxford, 1998. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Sebestyen, Victor, *1989 - prăbușirea imperiului sovietic*, București, 2009.
- ✓ Sitites, Richard, *Russian popular culture. Entertainment and society since 1900*, Cambridge, 1992. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Solzenicyn, Aleksandr Isaevič, *Arhipelagul Gulag: 1918-1956. Încercare de investigație literară*, București, 1997.
- ✓ Souvarine, Boris, *Stalin: studiu istoric al bolșevismului*, București, 1999.
- ✓ *Sport and international politics*, edited by Pierre Arnaud, James Riordan, London, 1998. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Tepordei, Vasile, *Amintiri din Gulag*, București, 1993.
- ✓ Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii*, București, 1998.
- ✓ *The international politics of sport in the 20th century*, edited by James Riordan, London-New York, 1999. (fondul I. Nistor – Biblioteca Facultății de Istorie)
- ✓ Troyat, Henri, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, București, 1993.
- ✓ Țîrău, Liviu C., *Între Washington și Moscova: politicile de securitate națională ale SUA și URSS și impactul lor asupra României (1945-1965)*, Cluj Napoca, 2005.

- ✓ Ulam, Adam, *Bolșevicii: triumful comunismului în Rusia: o istorie intelectuală și politică*, București, 2009.
- ✓ Volkoff, Vladimir, *Treimea răului: rechizitoriu în procesul postum al lui Lenin, Troțki și Stalin*, București, 1996.
- ✓ Volkognov, Dmitri, *Lenin: o nouă biografie*, București, 1999.
- ✓ Werth, Nicolas, *Istoria Uniunii Sovietice: de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, București, 2004.
- ✓ Williams, Roger, ed., *Statele baltice: Estonia, Letonia, Lituania*, Oradea, 2007.

„Revoluțiile” din 1917 și formarea imperiului sovietic

- a) Revoluția din februarie – zorii unei noi epoci**
- b) Declanșarea și desfășurarea „marii revoluții din octombrie”**
- c) Guvernul lui Lenin. Comunismul de război**
- d) Războiul civil**
- e) Formarea unui nou imperiu: organizarea statului și partidului**

a) Revoluția din februarie – zorii unei noi epoci

Statul și societatea rusă se confruntau de multă vreme cu probleme structurale, care au produs crize la toate nivelurile:

- social: populația era analfabetă, fără pământ, se perpetuau practici de tip feudal, nu existau măsuri de protecție socială, existau diferențe prea mari între categoriile sociale
- economic: Rusia era un stat preponderent agrar, dar agricultura era rudimentară, folosea mijloace învechite și asigura doar producția de consum imediat; industria era slab dezvoltată și nu putea susține o economie concurențială
- moral: populația era deabusolată, autoritatea țarului dispăruse, imaginea casei regale se erodase constant, iar clasa politică nu putea oferi speranța rezolvării acestor probleme

Întreita criza era amplificată de război, care semănase foamete, distrugeri și pierderi umane. Întreruperile constante ale alimentării cu pâine erau puse pe seama sabotajului speculanților și capitaliștilor, în majoritate evrei și germani, fapt ce irita și mai mult spiritele. Pe 23 februarie/8 martie era ziua internațională a femeii, iar femeile din Petrograd au organizat o manifestație. Au participat doamne din înalta societate și studente, tonul fiind unul optimist și degajat, iar cererile concentrându-se pe obținerea drepturilor egale. Lucrurile s-au schimbat după-amiază, când s-au alăturat și muncitoarele venite să protesteze față de lipsa pâinii, până seara adunându-se circa 100.000 de oameni care cereau căderea țarului. Lipsa unor măsuri dure din partea autorităților și vremea destul de caldă i-au determinat pe locuitorii capitalei să iasă în număr tot mai mare, pe 25 februarie 200.000 de muncitori blocând orașul. Nimeni în epocă, nici măcar socialiștii nu priveau spre evenimente ca spre o revoluție, ci o considerau mai curând o dezordine provocată de muncitori, care urmau să se întoarcă în

fabrici imediat ce guvernul le dădea porția de pâine. Evenimentele, contrar lucrărilor de propagandă, i-au prins pe socialiști total nepregătiți și dezorganizați, fapt vizibil în lipsa lor de reacție.

Țarul era plecat încă de pe 22 februarie la Mogilev și era rupt complet de realități. Miniștrii i-au ascuns situația din Petrograd, iar Khabalov – Șeful Districtului Militar Petrograd – nu i-a transmis nici o informație despre evenimente, de rușine că nu putuse ține situația sub control. Ordinul țarului de lichidare a tulburărilor de stradă nu a putut fi îndeplinit deoarece trupele (soldații și ofițerii tineri) consimțeau la cererile demonstranților, fiind cu toții din clasele de jos, cele mai afectate. Cu ajutorul acestor trupe demonstranții s-au organizat și au primit peste 100.000 de arme.

Caracterul demonstrației s-a schimbat odată cu ziua de 27 februarie, când peste 8000 de deținuți, majoritatea criminali de drept comun au fost eliberați. Acțiunile au început să capete un caracter violent, cererile sociale lăsând locul devastărilor, abuzurilor, focurilor de armă și marșurilor.

Demonstrații s-au organizat în Sovietul deputaților muncitori și soldați din Petrograd, în timp ce deputații moderați ai Dumei au format Comitetul temporar al Dumei, condus de Kerenski. Liderii sovietului, deși emanație a străzii, nu aveau certitudinea propriei autorități asupra maselor, se temeau de mase și se temeau ca odată ajunși la putere, toată furia populației se va abate asupra lor. Din acest motiv, ei nu doreau să își asume puterea, ci încercau să împingă spre guvernare Comitetul Dumei, care avea experiență politică și asupra căruia puteau face presiuni pentru realizarea unor reforme. Troțki numea această situație „paradoxul lui februarie” – în urma unei revoluții făcută în stradă, guvernul s-a decis în saloane.

Astfel, la 1 martie 1917 s-a format un nou guvern condus de Lvov, din care doar Kerenski era membru și al Executivului Sovietului și al Comitetului Dumei, el ocupând portofoliul Justiției. Kerenski era membru al Partidului Revoluționarilor socialiști, fără, însă a avea vederi de stânga, și era singurul membru al guvernului asumat și de demonstranți, care îl considerau omul lor. Lipsit de sprijin, țarul Nicolae a abdicat, iar succesorul lui, Mihail a fost sfătuit de noul guvern să nu accepte succesiunea pentru a nu duce țara la război civil.

În teritoriu vestea revoluției și a înlăturării țarilor a ajuns greu și atunci când a ajuns a produs spaimă în rândul țăranilor. Abia după ce au fost înlăturate structurile locale de putere fidele țarului oamenii au putut să se manifeste în public.

Revolta din februarie a căpătat treptat sens, fiind orientată împotriva țarului și a dinastiei. Au fost arse pretutindeni portretele suveranilor, soldații au trimis la Petrograd

medaliile din argint pentru a fi topite și folosite pentru „bunăstarea oamenilor”, cei cu nume ca Romanov, Nemets sau Rasputin au cerut schimbarea lor și au fost lansate o serie de pamflete, piese și filme, cele mai multe cu caracter pornografic, care arătau decadența curții rusești și conturând o imagine diabolică a Romanovilor.

Noul guvern a funcționat între 2 martie și 5 mai 1917, principalele probleme fiind războiul și stabilirea controlului în teritoriu. Aceasta era marea provocare pentru noile autorități, deoarece singura forță reală în stat erau sovietele, care se bucurau de susținere populară. La centru existau două structuri de putere: liberalii și socialiștii care își disputau influența, însă lucrurile se complicau în teritoriu deoarece aceste două structuri colaborau în comitete civice ce puteau fi cu greu controlate. Una din problemele majore ale guvernului era că nu avea legitimitatea dată de alegeri, el însuși fiind conștient de aceste limite și susținând că nu va conduce decât până la alegerea Constituantei. Însă, tot el a amânat de trei ori alegerile (în iunie, septembrie și noiembrie), motivul fiind teama de reacția oamenilor și de faptul că lipsa unor structuri în teritoriu puteau duce la pierderea puterii.

Peste tot în țară era haos. Țăranii cereau pământ, organizau revolte și incendiau conacele aristocraților, în timp ce Lvov susținea că problema trebuia rezolvată printr-o lege agrară dată de Constituantă. Au fost organizate adunări ale țăranilor, pseudo-guverne care dădeau „legi” ce înlocuiau și funcționau în locul celor elaborate de guvernul central. Existau mișcări similare și ale muncitorilor, între jumătatea lui aprilie și luna iulie peste 500.000 de muncitori au ieșit în stradă. De frica lor, mulți angajatori le-au acceptat cererile fără să aștepte reglementări de la guvern. Muncitorii au format structuri militare – Gărzi Roșii – care dublau structurile statului și care erau subordonate sovietelor.

Pe fondul agitațiilor de stradă, la 5 mai s-a format un nou guvern în care au intrat și șase sovietici (din cei 16 membri), pentru a asigura credibilitate executivului. În noul guvern, Kerenski a deținut portofoliul Războiului.

În martie 1917, Lenin a revenit din exil hotărât să treacă la organizarea celei de-a doua revoluții, cea socialistă. El a sintetizat această viziune în „Tezele din aprilie”, în care pleda pentru ieșirea din război, pentru distribuirea pământurilor către țărani, pentru preluarea uzinelor de către muncitori și proclamarea republicii sovietelor. Ideile lui Lenin nu au fost agreate la început nici de bolșevici. La conferința din martie, s-a adoptat punctul de vedere al lui Stalin și Kamenev, care susțineau condiționat guvernul și militau pentru continuarea războiului deoarece trebuia să existe o etapă intermediară până la impunerea socialismului. La începutul verii, bolșevicii au adoptat, însă, punctul de vedere al lui Lenin și au decis să-și asocieze imaginea cu sovietele, să le susțină acțiunile și să organizeze manifestații în care să

ceară „toată puterea în mâinile sovietelor”. În iulie, Lenin a încercat să profite de revoltele din Petrograd și a pus la cale un plan de preluare a puterii, dar intervenția cazacilor i-a împiedicat acțiunea. Degringolada completă din societate a fost pusă de guvern în seama bolșevicilor împotriva cărora au început persecuțiile. Ca urmare, Troțki a fost închis, iar Lenin s-a refugiat în Finlanda. Persecuții a suportat și populația civilă: muncitorii au fost dezarmați, agitatorii închiși, a fost reintrodusă pedeapsa cu moartea și s-au dat ordine prin care soldații dezertori trebuiau împușcați.

Decizia neinspirată și lipsită de temeii a guvernului de a organiza o ofensivă împotriva armatei germane în iulie 1917, deși armata rusă era nepregătită și dezorganizată a dus la o înfrângere usturătoare și la pierderea a 400.000 de soldați. Atacul ratat a aruncat majoritatea populației în brațele bolșevicilor care cereau pace, a declanșat o criză politică și a determinat căderea guvernului, în octombrie/noiembrie 1917.

Pe 7 iulie, Kerenski, văzut ca om providențial, agreat de mulțime și de guvern, capabil de reconciliere politică și națională, a preluat funcția de premier. Cu toate acestea, vara lui 1917 a dus la distanțarea ireversibilă a grupărilor de stânga și dreapta din guvern, fiecare propunând căi diferite de parcurs pentru Rusia. De cealaltă parte, bolșevicii au început să controleze tot mai mult sovietele, care fuseseră inițial structuri democratice (deciziile lor bazându-se pe votul adunărilor). Tendința liderilor lor de a le organiza ca structuri birocratice i-a îndepărtat pe muncitori și i-a aruncat în brațele bolșevicilor, care propuneau conduceri colective. Lenin a știut cum să folosească imaginea și potențialul sovietelor pentru a prelua puterea. El a susținut ideea „puterea în mâinile sovietelor”, prin care de fapt înțelegea puterea în mâinile partidului, în măsura în care sovietele erau controlate tot mai mult de bolșevici. Aceasta a lăsat impresia maselor că ele însele dețin puterea și a dat legitimitate regimului bolșevic, chiar dacă el a fost impus prin lovitură de stat.

Profund nemulțumit de faptul că liderii bolșevici rămași în Rusia erau dominați de perspectiva lui Kamenev, conform căreia nu venise timpul revoltei armate contra guvernului și trebuia încercată mai întâi formarea unei alianțe de stânga, Lenin a revenit la Petrograd la 10 octombrie. El a avut o întâlnire cu membrii CC, împreună luând decizia organizării revoltei. Interesant este faptul că din cei 21 de membri al CC, doar 12 au fost prezenți și au votat pentru revoltă 10 (Kamenev și Zinoviev au votat contra).

b. Declanșarea și desfășurarea „marii revoluții din octombrie”

În ultimele săptămâni de guvernare Kerenski s-a comportat precum țarul Nicolae. A refuzat să recunoască amenințarea mișcărilor revoluționare, s-a înconjurat de admiratori care i-au întărit credința că este conducătorul providențial de care Rusia are nevoie, continua să creadă că are susținerea poporului și refuza să ia măsuri contra bolșevicilor. Una din greșelile fatale făcute de Kerenski a fost mutarea din capitală a garnizoanei care apăra Petrogradul pe frontul de nord. Unii ofițeri au considerat atunci că guvernul vrea să părăsească Petrogradul, care ar fi căzut ușor sub autoritate germană. Pe acest fond, a apărut Comitetul Militar Revoluționar, care avea drept scop apărarea revoluției de germani și de contra-revoluție. Pierzând controlul asupra garnizoanei centrale, poziția guvernului a devenit fragilă, iar revolta bolșevicilor a avut un rezultat previzibil.

La insurgența care a însoțit lovitură de stat au participat aproape 10.000 de oameni, mișcarea fiind ridicată de propaganda bolșevică la rangul de revoluție. După demisia lui Kerenski s-a format un nou guvern - Consiliul Comisarilor Poporului - condus de Lenin, compus din 14 comisari, printre care se afla și Stalin (Comisarul poporului pentru naționalități).

Nimeni în epocă nu dădea noului regim mai mult de câteva zile de trăit. Nu a existat o rezistență militară, iar liderii celorlalte partide erau atât de convinși că noua putere va cădea singură, încât nu au făcut nimic pentru a i se opune. Pe de altă parte, nici bolșevicii nu au avut un plan de guvernare bine stabilit. Ei s-au orientat în funcție de evenimente și s-au bazat pe intuiția politică a lui Lenin.

Pentru a prelua puterea și în teritoriu, Bolșevicii au încurajat revoltele locale, aspectul general al Rusiei în octombrie- noiembrie fiind de haos generalizat.

c. Guvernul lui Lenin. Comunismul de război

În primele luni de guvernare deciziile de partid se confundau cu cele de stat, iar întrunirile bolșevicilor erau mai degrabă conspirative. Ei nu se puteau obișnui cu noul statut de oameni de stat și acționau în continuare ca ilegaliști. De aici a rezultat și atmosfera de perpetuă revoluție din primii ani de după 1917.

Prima măsură luată de noul regim bolșevic a fost „Decretul asupra păcii”, care lansa ideea unei păci fără anexiuni și despăgubiri. Bolșevicii considerau că războiul început în 1914 era unul al capitaliștilor imperialiști și, în consecință, Rusia nu își mai găsea locul în conflict. A doua măsură a fost „Decretul asupra pământului”, prin care proprietatea privată asupra pământului era abolită fără despăgubiri; acest decret a adus în medie câte un hectar fiecărei

familii, însă reforma era incompletă deoarece guvernul nu oferise și mijloacele de protecție eficiente. Bolșevicii au început apoi să distrugă – sub pretextul contra-revoluției – toate grupările care se opuneau regimului. Chiar și Executivul sovietelor, acel parlament de tranziție, pe care chipurile bolșevicii îl apăraseră, a fost transformat în obiect de decor, ce asigură doar legitimitatea noii puteri. Tot pentru legitimarea puterii și pentru a lăsa impresia unui sistem constituțional, bolșevicii au convocat Adunarea Constituantă – 5 ianuarie 1918 – pentru a trece „Declarația drepturilor oamenilor muncii”, care proclama Rusia Republica Sovietelor și adopta decretele Sovnarkom (guvernului) privind abolirea proprietății private, naționalizarea băncilor etc.

În iunie 1918 s-au pus bazele Armatei Roșii, organizată pe baza recrutării generale, cu ofițeri fideli noului regim; treptat Armata Roșie a devenit o forță ce număra la 1920 – 5.5 milioane de soldați, față de cei 800 mii în 1918.

Între măsurile autoritare luate de bolșevici, care definesc comunismul de război (există încă dezbateri dacă acest comunism de război a reprezentat o politică economică reală sau doar un ansamblu de măsuri disparate să câștige războiul civil cu orice preț) se numără:

1. Suprimarea ziarelor burgheze
2. Controlul radioului și al telegrafului
3. Arestarea politicianilor de opoziție
4. Atacarea țăranilor bogați
5. Rechiziții forțate de grâu
6. Înființarea poliției politice – CEKA, al cărui prim director a fost Felix Djerdjinski

Perioada cuprinsă între sfârșitul lui 1917 și 1919 a însemnat, totodată, instituirea așa-numitei Terori Roșii, prin care noua putere a reușit să-și impună controlul în stat și societate. Teroarea a devenit o componentă esențială a noului regim, însă această teroare a erupt de jos. A existat o luptă deschisă între clasa muncitoare și burghezi (aici intrând industriași, studenți, preoți, etc), a existat o luptă a țăranilor contra latifundiarilor, dar și un conflict între muncitori și țărani, văzuți ca potențiali proprietari. Bolșevicii doar au încurajat, nu au fost și creatorii acestei terori de masă. Ridicările anarhice contra burgheziei, Bisericii, proprietarilor de pământ au fost apoi instituționalizate prin decretele bolșevicilor, prin confiscări de bunuri și arestări ale „contra-revoluționarilor”. Sistemul CEKA, ca organ central al terorii, s-a impus abia după ce noua putere și-a consolidat pozițiile, anarhia fiind înlocuită cu represiunea organizată de stat.

d. Războiul civil

Războiul civil este o sumă de conflicte cu mai multe componente. Cea mai cunoscută formă a războiului este cea în care adversarii au fost „roșii” și „albii”, adică guvernul bolșevic și guvernele antibolșevice din teritoriu (guvernele din Samara, Omsk, Arhanghelsk). În primul an de conflict nu a existat un front fix și nu existau suficiente mijloace și resurse umane de partea niciunei tabere. Se întâmpla ca un oraș sau o regiune să fie cucerită fără nicio luptă, iar unii soldați (mulți neinstruiți) să fugă la auzul primului foc de armă. Din această cauză, mulți comandanți utilizau teroarea împotriva propriilor soldați sau prezentau denaturat acțiunile ofensive ca mari bătălii care i-ar fi încununat pe soldați. De aici a rămas un întreg folclor privind eroismul și încrâncenarea luptelor. Armata albă – „Armata Voluntarilor” – din care făceau parte mai mulți ofițeri decât soldați și civili, își propunea să restabilească vechea ordine în Rusia. Ea era condusă de doi generali: Alexeev și Kornilov, fiecare cu altă viziune asupra căilor de realizare a acestei ordini. „Albii” nu au înțeles natura războiului în care s-au angajat. Ei s-au poziționat ca într-un conflict de secol XIX, plasând armata deasupra politicii. Au neglijat importanța atragerii populației de partea lor și s-au arătat inflexibili la cererile populațiilor neruse. Ei aveau ca deviză „O Rusie mare, unită, indivizibilă”, care amintea de coordonatele stabilite de țări. Eșecul lor stă în absența compromisului cu aceste națiuni care aveau propriile aspirații și pe teritoriul cărora „albii” aveau cele mai importante centre: Ucraina, Caucaz, Baltica.

Războiul civil a luat și forma conflictelor dintre guvernul bolșevic și anglo-americieni, provocate de supărarea Alianțelor că noul regim scoate Rusia din război, lăsând liber frontul de răsărit. În august 1918 trupele anglo-canadiene au intrat în Transcaucazia și au ocupat Baku, francezii și englezii au ocupat Arhanghelsk și au susținut guvernul de la Omsk al generalului Kolceak, iar francezii au debarcat la Odessa și au sprijinit trupele armatei „albe” ale generalului Denikin. Implicarea armatelor occidentale în război nu a fost, însă decisivă deoarece statele se aflau la finalul unui război lung și greu și nu erau dispuse să lupte departe de casă pentru o cauză străină. Inclusiv în rândul liderilor democrați existau diferite tabere față de războiul civil. Churchill, de exemplu, dorea o „cruciadă” împotriva comunismului, în timp ce alții se temeau că victoria „albilor” va readuce în discuție ambițiile imperialiste ale Rusiei. Rezultatul a fost că occidentalii au trimis forțe armate reduse, cât să nu piardă contactul cu evenimentele și influența în Rusia.

O a doua formă a războiului civil o reprezintă conflictele dintre „verzi” (țăranii) și taberele „roșilor” și „albilor”. Țăranii se opuneau măsurilor de naționalizare și rechizițiilor făcute în numele efortului de război de bolșevici, dar nici nu puteau fi mulțumiți de poziția

conservatoare și elitistă a „dreptei”, care părea a apăra un regim opresiv, așa cum fusese cel țarist.

Nu în ultimul rând, a existat și o dispută între „centru” și „periferie”, între guvernul central și liderii națiunilor din vechiul imperiu. Prin „Declarația asupra popoarelor” bolșevicii au recunoscut egalitatea și suveranitatea națiunilor Rusiei, dreptul lor la autodeterminare; în consecință, în câteva luni, polonezii, balticii, georgienii, armenii, românii și-au proclamat independența. Numai că intențiile noii puteri nu erau de a distruge imperiul, ci de a obține sprijinul acestor popoare, până la mometul consolidării puterii. Odată câștigat controlul asupra instituțiilor statului, Lenin și camarazii săi s-au întors împotriva acestor tendințe centrifuge și implicit împotriva propriilor declarații.

e. Formarea unui nou imperiu: organizarea statului și partidului

Încheierea războiului civil și a procesului de subordonare a instituțiilor centrale și locale a lăsat loc, la începutul anilor 20, luptelor pentru putere și disputelor privind calea pe care noul stat avea să o urmeze. În aprilie 1922, la Congresul PC, Stalin a devenit Secretar general, funcție care până atunci era ne semnificativă în structura aparatului de partid. Însă, odată cu îmbolnăvirea lui Lenin, Stalin a devenit elementul cheie în partid deoarece, ca Secretar general, numea în funcții oameni apropiați lui, pe susținerea cărora se putea baza în viitor.

Ruptura dintre Lenin și Stalin era tot mai vizibilă în 1922 și ea era generată în mare măsură de maniera diferită în care cei doi vedeau organizarea statului. Stalin dorea crearea Republicii Federative Ruse, care să includă toate celelalte formațiuni naționale și nu agreea proiectul lui Lenin, care propunea constituirea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. În cele din urmă, proiectul lui Lenin s-a impus, partidul fiind conștient de limitele puterii sale și de dificultățile provocate de eventualele mișcări de independență. La 30 decembrie 1922 a fost proclamată URSS, care se constituia pe baza egalității în drepturi a Rep. Sovietice Federative Socialiste Rusești (constituită la 10 iulie 1918), cu celelalte republici. URSS a fost în teorie un stat federal, compus la început din RSFSR, Ucraina, Bielorusia și Transcaucazia. În 1925 i s-au alăturat republicile Turkmenă și Uzbecă, iar în 1929, Rep. Tadjikă.

Partidul Comunist (devenit din 1923 singurul partid legal) era condus de: Congres – care reunea ansamblul delegaților și care se întrunea o dată la 5 ani; Comitetul Central al P. C. – instituție centrală ce conducea PC și statul între congrese; Politbiroul – centrul executiv al CC al PC; Secretariatul CC – condus de secretar. Partidul a avut mai multe denumiri: între

1918-1925 s-a numit Partidul Comunist Panrus, între 1925-1952 P. Comunist Pansovietic și din 1952 P. Comunist al Uniunii Sovietice.

În privința organelor de conducere ale statului, structura cuprindea:

1. Congresul sovietelor Uniunii
2. Comitetul executiv Central format din:
  - Sovietul Uniunii, compus din 400 de membri, reprezentând republicile unionale proporțional cu populația lor
  - Sovietul Naționalităților, cu 130 de membri, câte 5 pentru fiecare republică
3. Cele două își delegau puterile Prezidiului Comitetului Executiv Central și Consiliului Comisarilor Poporului

În practică, separarea puterilor în stat nu a fost respectată niciodată, deoarece exista un singur partid politic recunoscut, al cărui Birou politic concentra toată puterea din stat, iar toți înalții funcționari erau aleși dintre activiștii superiori de partid.

Pe tărâm economic, în 1920, la Congresul partidului, s-a introdus conceptul de organizare științifică a economiei naționale. Conform acestui concept se prevedea crearea unui plan economic unificat, în care industria grea trebuia dezvoltată cu prioritate, apoi atenția trebuia îndreptată spre industria ușoară și electrificarea pe scară largă. De altfel, Lenin lansa la sfârșitul lui 1920 celebra lozincă: „comunismul înseamnă puterea sovietelor plus electrificarea întregii țări”. Tot ca reflex al conceptelor sale economice, în februarie 1921 s-a înființat Comisia Generală pentru Planificarea de Stat (GOSPLAN).

URSS în anii NEP-ului 1921-1928

- a. **Noua Politică Economică**
- b. **Luptele politice din anii '20**

a. **Noua Politică Economică**

În primăvara anului 1921, Congresul X al partidului a decis introducerea Noii Politici Economice în locul comunismului de război. Pentru puterea bolșevică nu exista altă soluție de supraviețuire în condițiile în care producția industrială scăzuse la 20% din nivelul atins înainte de război, numărul muncitorilor scăzuse, se mai cultivau 2/3 din suprafețele agricole, iar paritatea dolar – rublă era de 1 la 1200, în condițiile în care în 1914 era de 1 la 2. Lenin a recomandat chiar introducerea NEP pentru că într-o țară ca Rusia revoluția socialistă nu putea fi victorioasă decât fie cu sprijinul altor revoluții socialiste în alte țări, ceea ce era greu de realizat la acel moment, fie prin compromisul dintre muncitori și majoritatea țărănească. În aceste condiții, principalele trăsături ale NEP au fost reducerea cantităților de grâne predate statului, diferența rămasă putând fi vândută pe piața liberă și libertatea mai mare acordată micii industriei și comerțului. NEP se baza, așadar, pe alianța dintre muncitori și țărani și promova o politică de dezvoltare echilibrată, în care industria și agricultura trebuiau să se sprijine reciproc.

Acest tip de politică a dus la dezbateri interne în partid, conturându-se două opinii majore: de stânga, în frunte cu Troțki și de dreapta în frunte cu Buharin. Troțki considera că prioritatea trebuie să o constituie industria, iar capitalurile necesare industrializării puteau fi obținute doar prin pomparea de capitaluri din sectorul privat (agricultura) în sectorul industrial. Buharin susținea că un astfel de sistem ar sugruma agricultura, adică tocmai ramura care producea. El susținea că trebuie să fie susținute cu prioritate nevoile țărănimii și că ei trebuie încurajați să producă mai mult. Pe fondul acestei lipse de viziune și a dezbaterilor teoretice, statul menținea o industrie grea neproductivă, menținea controlul asupra sistemului bancar și dicta unui sector privat căruia nu îi permitea dezvoltarea. Ritmul lent al creșterii industriale a dus la creșterea șomajului, la tensiuni sociale și la creșterea corupției.

În acest context a fost lansată ideea revoluției la sate, ceea ce însemna, în fapt, nivelarea economică a țărănimii; a început astfel prigoana împotriva țăranilor înstăriți (culaci), cărora li se luau proprietățile și bunurile. Efectele imediate s-au reflectat în scăderea productivității și în limitarea cantităților de cereale (culacii erau cei care asigurau producția de bază). În plus, statul plătea foarte puțin pentru produsele agricole, astfel încât, țăranii preferau să nu vândă, ci să consume ei înșiși produsele.

b. Luptele politice din anii '20

După preluarea conducerii, Stalin se găsea într-o poziție dificilă, deoarece autoritatea sa nu era de necontestat și nici unanim recunoscută. Pentru a-și asigura controlul asupra partidului și pentru a se impune ca lider, el a început să-și neutralizeze și să-și elimine adversarii, primul fiind Troțki. Acesta a fost creatorul unui curent în cadrul mișcării de stânga, numit „troțkism”, prin care apăra ideea revoluției proletare și susținea că în statele în care revoluția nu triumfase deja, era necesar ca proletariatul să acționeze. Troțki credea că URSS nu va fi capabilă să facă față presiunilor statelor capitaliste dacă nu vor izbucni revoluții socialiste și în alte țări. Această teorie a „revoluției permanente” se afla în opoziție cu teoria lui Stalin, care se rezuma în deviza „socialismul într-o singură țară”. Această expresie a fost lansată ca slogan în 1924 și apoi a fost dezvoltată de Buharin în timpul Congresului XIV al PC, din 1925. Aflată în evidentă contradicție cu ideea internaționalismului, promovată de Lenin, teoria lui Stalin susținea posibilitatea aplicării socialismului doar în URSS, cunoscând eșecul „mișcărilor revoluționare” din Europa, de la începutul anilor 20. Lupta contra lui Troțki a putut fi justificată public de Stalin, începând cu 1924, atunci când au apărut *Lecțiile din octombrie*, în care Troțki acuza liderii partidului de trădarea Revoluției. Propaganda sovietică, instrumentată de Stalin, a început o campanie dură împotriva lui Troțki, acuzat de deviaționism, el fiind nevoit să demisioneze din postul de Comisar al poporului pentru război.

Din 1925 au apărut, însă probleme și în alianța antitroțkistă; Stalin a intrat în plemică cu tovarășii săi de drum: Zinoviev și Kamenev pe tema căilor de dezvoltare a URSS și a politicii față de țărănime. Stalin susținea teoria lui Buharin, care se putea rezuma sub formula „țăranii îmbăgățiți-vă!”, iar Zinoviev se declara împotriva acestui concept. În condițiile disputei, Zinoviev a fost destituit din postul său și înlocuit cu Kirov, un apropiat al lui Stalin. Dându-și seama de strategia secretarului general, cei trei disidenți Troțki, Kamenev și Zinoviev au format „opoziția unită”, un grup, însă eterogen ce nu a reușit să influențeze masa membrilor de partid. În octombrie 1926, Plenara CC i-a sancționat pe fracționiști: Troțki și Kamenev fiind excluși din Biroul Politic, iar Zinoviev îndepărtat de la președinția

Kominternului. Ultima încercare a opoziției de a mai schimba ceva a fost în 1927. Cei trei au elaborat un program de reforme, cerând viitorului CC să fie mai strâns legat de mase și independent de aparatul de partid. CC a refuzat difuzarea acestui program, opoziții au încercat să-l tipărească, iar autoritățile s-au folosit de acest pretext pentru a distruge opoziția. Plenara CC i-a exclus pe Troțki și Zinoviev din CC, iar apoi din partid, iar pe Kamenev doar din CC.

Pentru a înfrânge toate elementele opoziției, Plenara din 1928 a anunțat descoperirea unei organizații de sabotaj industrial. Au fost 53 de acuzați, toți „specialiști burghezi”, care au apărut într-un proces public, ce avea puterea de exemplu. Acest simulacru de proces a produs un nou mit, al sabotorului, aflat în slujba străinătății. „Mitul sabotorului”, alături de altele precum „complotul culacilor” sau „devierea spre dreapta” au fost create pentru a elimina adversarii lui Stalin și pentru a-i crește puterea și controlul acestuia asupra statului și a societății.

Ultima mare bătălie politică s-a dat cu Buharin. Acesta a publicat un articol intitulat „Notele unui economist”, prin care pleda pentru redeschiderea piețelor, creșterea prețurilor de cumpărare a cerealelor, industrializarea planificată științific. Programul nu a fost decât un pretext potrivit pentru Stalin de a-și elimina și acest „partener”, care avea o voce distinctă și tot mai puternică în partid. Stalin a lansat atunci mitul „devierii de dreapta”, adică a pericolului instaurării capitalismului în Rusia. Tezele lui Buharin au fost condamnate de Plenara CC, iar în mai 1929 el a pierdut funcția de redactor șef al ziarului „Pravda” și de președinte al Kominternului. Cu acea ocazie, au fost excluși 170.000 de membri acuzați de asociere cu elementele capitaliste, toți fiind obligați să-și facă autocritica.

Anii 30 și impunerea modelului stalinist

- a. Către consolidarea puterii personale**
- b. Stalinismul**
- c. Problemele economice ale anilor '30**

a. Către consolidarea puterii personale

Nemulțumirile și neîmplinirile față de „performanțele” statului sovietic condus de Stalin deveneau tot mai vizibile, iar Congresul XVII al PCUS a scos la suprafață aceste tensiuni; au părut divergențe de păreri între partizanii ideii de superindustrializare (Stalin și Molotov) și cei care doreau o creștere echitabilă și realistă (Kirov). Au existat și nemulțumiri ale unor membri ai CC, mai ales a secretarilor comitetelor regionale și centrale, care i-au propus lui Kirov să preia funcția de secretar general. Pentru că deja Kirov, membru al Biroului Politic, devenea un adevărat lider al opoziției în formare, în decembrie 1934 el a fost asasinat. Deși nu au existat probe, mulți au fost de părere că însuși Stalin ar fi fost în spatele crimei. Asasinarea lui Kirov a dat ocazia secretarului general să declanșeze un nou val de represiune asupra elitelor „contrarevoluționare”, care ar fi acționat contra lui Kirov. A fost aplicată pedeapsa cu moartea fără drept de apel sau recurs, au fost expulzați sute de opozanți și au fost expulzați străinii.

De altfel, încă din 1933 Comitetul Central a decretat o campanie de epurări în cadrul PC, care trebuia să ducă la înlăturarea tuturor celor care se bucurau de o popularitate prea mare în rândul populației; pentru a-i elimina pe acești oameni nu era suficient doar să îi trimită în Gulag sau să îi execute, ci trebuia să îi discrediteze public, trebuau determinați să își facă autocritica și să recunoască greșeli imaginare. În campania de epurări din anii 30 au existat patru procese exemplare la Moscova: a celor 16 din august 1936, a celor 17 din ianuarie 1937, a generalilor din Armata Roșie din iunie 1937 și a celor 21 din martie 1938. În 1936 a început procesul public al liderilor opoziției (Zinoviev, Kamenev, Smirnov), numit procesul centrului terorist troțkisto-zinovist; celor încredințați nu li s-a adus nici o probă, nici o dovadă, totul bazându-se pe declarațiile și recunoașterea acuzațiilor, obținute în condiții de teroare; ei au recunoscut legăturile cu Troțki, participarea la asasinarea lui Kirov, comploturi contra lui Stalin; toți au fost executați imediat. Acest proces a fost un eveniment spectacol

destinat să demonstreze ce pot păți cei care se opun regimului. În ianuarie 1937 a început procesul numit al centrului antisovietic troțkist de rezervă, în timpul căruia au fost acuzați 17 membrii marcanți. Până la sfârșitul lui 1937 au fost, de altfel, arestați toți membrii opoziției, indiferent de concepția la care aderau: troțkistă, zinoviistă, etc. Tot în 1937 a început epurarea armatei: au dispărut 75 din cei 80 de membri ai Consiliului Militar Suprem și 35 000 din cei 80000 de ofițeri; ei au fost acuzați de conspirații anticomuniste. Ultimul proces, intitulat procesul blocului dreptei și a troțkiștilor antisovietici s-a derulat în 1938, acuzațiile fiind în principiu aceleași cu cele din procesele anterioare. Concomitent a fost declanșată lupta împotriva mișcărilor naționale de pe teritoriul URSS și un număr mare de savanți, istorici, scriitori, publiciști au fost acuzați de apărarea unor puncte de vedere străine sau ostile marxismului, ei fiind arestați și deportați. Dimensiunea represiunii este sugestivă doar dacă amintim că în 1937 populația Gulagului a crescut la 700.000 de persoane.

Procesele moscovite au contribuit la construcția totalitarismului stalinist; ele și-au propus întărirea controlului asupra aparatului PC, eliminarea vechilor bolșevici și a cadrelor care puteau constitui prin popularitate sau competență un pericol pentru Stalin. Aparatul de stat și partid urma să cuprindă doar cadre fidele lui Stalin, iar marele conducător trebuia să controleze până la detaliu societatea și să stăpânească nemulțumirile provocate de criza economică și eșecul NEP-ului. În aceste condiții, el avea nevoie să găsească vinovați pentru a-i prezenta poporului și pentru a-i face responsabili de tot răul din societate. Nu în ultimul rând aceste procese desfășurate în piața publică și transmise la radio aveau putere de exemplu pentru cei care ar fi încercat să defecteze sistemul.

b. Stalinismul

Stalinismul nu a fost o construcție teoretică și nu a avut caracterul unei doctrine politice clasice, ci a reieșit mai degrabă din maniera de conducere a lui Stalin. Stalinismul nu mai avea aproape nimic în comun cu comunismul gândit de Lenin și se întemeia pe fetișizarea statului, pe naționalism și pe cultul conducătorului. Stalin dorea un stat puternic, autoritar, exalta munca și mai ales stahanovismul. Încuraja xenofobia și condamna egalitatea (societatea trebuia să se adapteze normelor de distribuție a bogăției, în funcție de contribuția fiecărei clase; în aceste condiții, traiul birocrăției trebuia să fie cel mai bun). Între practicile staliniste putem enumera: eliminarea tuturor opozițiilor reali sau imaginari, deportarea în Gulag, manipularea, procesele exemplare bazate pe arbitrar, impunerea regimului militarist, desfășurarea unei propagande active și manipularea populației prin intermediul serviciilor secrete. Pentru Stalin poporul putea să fie sărac, dacă statul era bogat.

În anii 30 el nu a făcut altceva decât să vândă iluzii occidentalilor. În pofida foametei și a problemelor grave, din 1934 URSS și-a descris granițele pentru turiști; astfel, în al treilea an de foamete endemică, au apărut hoteluri la standarde înalte, cu produse de import în magazinele proprii; personalul era bine pregătit, iar turiștii aveau la dispoziție mașini de ultimă generație ca Lincoln sau Fiat. Pentru a demonstra că economia sovietică era una performantă, ei erau duși în ferme model, special pregătite, astfel încât plecau cu o imagine idilică și evident distorsionată asupra societății sovietice.

Stalin a creat un aparat administrativ central bazat pe disciplină, frică și recompensă (celebrele favoruri pentru nomenclaturiști). Cu toții îi acceptau raționamentele și deciziile și nu își permiteau să pună problema dacă greșește. În caz de eșec, trebuiau găsiți vinovații care nu aplicaseră corect indicațiile lui Stalin, chiar dacă de multe ori, deciziile lui erau ele cele eronate.

c. Problemele economice ale anilor '30

În 1927 economia își revenise la parametri de dinaintea războiului, însă guvernul era nemulțumit că principalii beneficiari ai NEP-ului dețineau $\frac{3}{4}$ din comerțul cu amănuntul, iar culacii „capitaliști” se îmbogățiseră din agricultură. Și cum legătura dintre proletariat și țărănime părea să se destrame, singurul curs posibil, în viziunea lui Stalin, era restaurarea forțată a acestei legături, era aducerea la același numitor a agriculturii „capitaliste” și a industriei „socialiste”.

Criza de grâne din 1928-29, de care se făceau responsabili tocmai culacii proprietari de pământ, a dus la ideea colectivizării pe scară largă. S-a stabilit că până în 1933 trebuiau colectivizate 20 % din gospodăriile țărănești și trebuiau create Asociațiile de exploatare agricolă în comun – TOZ. În fapt, acest proces a fost mai mult o luptă a statului contra micilor proprietăți rurale, luptă ce s-a finalizat cu 1,8 milioane de țărani deportați și 6 milioane de țărani morți de foame. În 1929 s-a format o comisie, în frunte cu Molotov, care a împărțit culacii în trei categorii: I. Cei angajați activ în contrarevoluție (trebuiau arestați, deportați, împușcați), II. Exploatatorii – arestați și deportați, III. cei loiali regimului – arestați și transferați pe soluri care necesitau ameliorări. Aceste acțiuni deveneau arbitrare și luau aspectul unor reglări de conturi, în condițiile în care nu exista o definiție clară a culacului și trebuia respectată cifra de la centru, care spunea că între 3-5 % din gospodăriile țărănești erau culaci. Procesul s-a derulat concomitent cu cel de constituire al colhozurilor. Țăranii erau obligați să intre în colhoz și erau amenințați cu deportările și moartea dacă nu se supuneau

ordinelor. Celor care se împotriveau li se impuneau mai întâi impozite foarte mari pe pământ și li se cerea să dea statului cote de cereale greu de atins.

De suferit a avut și industria căreia i-au fost fixate obiective fanteziste, ca urmare a întrecerii socialiste. Au fost deschise sute de șantiere, dar investițiile au rămas neînsemnate. Au fost inițiate campanii contra „cadrelor burgheze”, în urma cărora, zeci de mii de funcționari au fost destituiți. A apărut și mitul sabotajului industrial, prin care trebuiau eliminați vechii specialiști, formați în Vechiul Regim și aduși oameni noi, de încredere pentru regim și care nu se opuneau planurilor fanteziste. S-au produs mutații și în cadrul muncitorimii: cei experimentați au luat funcții de conducere sau au trecut în administrație, iar cei care i-au înlocuit proveneau mai ales din rândul țăranilor care fugeau de colectivizare și care nu erau calificați și nici adaptați rigorilor vieții de la oraș. Au apărut, astfel, fenomene negative ca absenteismul, instabilitatea personalului, huliagnismul, producția deficitară, creșterea numărului de accidente de muncă.

Întrecerea socialistă, prin care fabricile și colhozurile raportau producții enorme - în cea mai mare parte nerealiste - a atins culmea în august 1935 când a apărut mișcarea stahanovistă (minerul Stahanov a extras 102 tone de cărbune, adică de 14 ori norma).

Rezultatele acestui tip de economie au fost: inflația puternică, încurajarea unor investiții gigantice în dauna ameliorării nivelului de trai al populației, creșterea productivității ca urmare a presiunii cu caracter represiv și nu a tehnologizării. Ca efecte ale tipului de economie practică în anii 30 s-a constatat:

1. creșterea numărului și a dimensiunii orașelor, dar și „ruralizarea” lor (între 1926 și 1939 numărul orașelor a crescut de la 700 la 1200, iar populația urbană de la 26 milioane la 59 milioane)
2. afluxul mare de mână de lucru necalificată a dus la indisciplina muncii și la scăderea calității producției
3. impunerea revoluției de sus, aplicată de stat societății a generat ca fenomen expansiunea aparatului birocratic, care controla aplicarea măsurilor partidului, creșterea rolului poliției politice și generalizarea terorii.

URSS în relațiile internaționale în perioada interbelică

- a. Sfârșitul războiului și dificultățile în plan internațional**
- b. Politica externă sovietică în anii '20**
- c. Anii '30 și ieșirea din izolare**

a. Sfârșitul războiului și dificultățile în plan internațional

Rusia a ieșit din primul război mondial prin pacea încheiată cu Germania de la Brest Litovsk, din martie 1918; consecința directă a fost încordarea relațiilor cu foștii aliați – Franța și Marea Britanie – cu care convenise să nu încheie pace separată. La această situație s-a adăugat reacția noilor autorități de la Petrograd față de statele „capitaliste” și „imperialiste”. În aceste condiții, Rusia a devenit un stat izolat, care nu a participat la conferința păcii de la Paris și care nu avea relații diplomatice normale cu statele europene.

Una dintre dilemele politicii externe rusești în perioada anilor 20 a fost reacția față de mișcările socialiste europene; pe de o parte diplomația sovietică avea nevoie de relații diplomatice normale cu statele de pe continent, pe de altă parte nu putea abandona sprijinul dat partidelor comuniste, care destabilizau situația internă în statele respective (vezi cazul României). Pe acest fond s-au format două tabere, coagulate în jurul a două personalități:

1. Stalin – partizanul ideii socialismului într-o singură țară
2. Troțki – adeptul ideii de revoluție permanentă

Spre sfârșitul anilor 20 această dilemă s-a rezolvat prin subordonarea intereselor fiecărui partid comunist național intereselor statului sovietic; în această direcție, un rol deosebit l-a avut Internaționala a III-a comunistă.

În pofida discursurilor pașnice și neangajante ale noilor lideri de la Petrograd, sfârșitul războiului mondial a coincis, pentru Rusia, cu un conflict local, de o importanță, însă, europeană; este vorba de războiul cu Polonia. Statul polonez, proaspăt reapărut pe harta Europei, avea pretenții pentru granițe întinse cât mai spre est, încercând să profite de neparticiparea Rusiei la Conferința de la Paris și de relațiile tensionate cu Franța și Anglia. Comisia Aliată nu a putut, însă, să se pună de acord pentru a rezolva cererile Poloniei, astfel încât conducerea de la Varșovia a decis să ocupe Galiția Orientală. Profitând de dificultățile prin care trecea Rusia (avea o conducere nerecunoscută în plan internațional, se confrunța cu

o profundă criza economică și socială, era antrenată în războiul civil, iar armata nu mai era una omogenă) Polonia a ocupat, până în mai 1919, un teritoriu extins, ce ajungea la Minsk. În decembrie 1919, Rusia a propus Poloniei încheierea păcii, promițându-i în schimb garantarea independenței și a suveranității pe teritoriile ocupate. Polonia a respins oferta și a continuat seria victoriilor, ce au culminat cu ocuparea Kievului, în mai 1920. Armata rusă a revenit, însă spectaculos și a respins toate atacurile polonezilor (rușii au ajuns foarte aproape de Varșovia). În aceste condiții, în iulie 1920, polonezii au cerut sprijinul aliaților. Pentru a rezolva criza din Orient, care putea căpăta accente periculoase pentru tot continentul (se vorbea atunci cu mare teamă de victoria Rusiei și de bolșevizarea jumătății estice a continentului), Anglia, ieșită din corzile Conferinței de la Paris, a propus, prin vocea lordului Curzon, autorităților de la Petrograd să încheie armistițiul cu Polonia și apoi să participe la o conferință comună. Rusia a respins, însă, medierea Angliei. Speriată de eventualitatea victoriei comuniștilor în estul Europei (vezi și cazul Ungariei), Franța a încurajat rezistența Poloniei prin trimiterea câtorva sute de soldați, astfel că din august 1920 armata poloneză preia ofensiva. În cele din urmă, cele două state, slăbite după război și dornice să încheie cât mai rapid pacea, au ajuns la o înțelegere, concretizată prin tratatul de la Riga, din martie 1921. Prin acest tratat, Rusia intra în posesia unui teritoriu de 150 de km la est de linia Curzon, lăsând Poloniei orașele Liov și Vilnius. Linia Curzon a fost o linie de demarcație între Polonia și Rusia bolșevică, propusă pentru prima dată la 8 decembrie 1919, în declarația Consiliului Suprem Aliat. Cu mici variații, linia respecta traseul graniței stabilite între Regatul Prusiei și Rusia în 1797, cu ocazia celei de-a treia împărțiri a Poloniei.

b. Politica externă sovietică în anii '20

Prima provocare a Rusiei după război a fost de a-și normaliza relațiile cu principalele puteri europene, însă această normalizare depindea de rezolvarea problemei rambursării datoriilor Rusiei țariste. Conferința internațională de la Genova – aprilie-mai 1922 – care trebuia să rezolve toate chestiunile rămase în suspensie după terminarea conferinței de la Paris, a fost un eșec, deoarece marile puteri aveau interese divergente. Pentru că URSS nu a ajuns la vreo înțelegere cu aceste state și pentru că Germania continua să fie izolată, cele două au decis să se ajute reciproc, rodul discuțiilor fiind tratatul de la Rapallo, încheiat de cele două în 1922. Prin tratat, Germania și URSS se recunoșteau reciproc, își anulau orice fel de datorii și stabileau relații comerciale pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. Exista și un protocol secret, prin care germanilor le era permisă întreținerea de centre de instrucție și fabricarea de armament pe teritoriul URSS. Tratatul a fost prelungit în 1926 și 1931.

Luând act de consolidarea regimului de la Petersburg, atât Franța cât și Marea Britanie au reluat relațiile diplomatice cu URSS în 1924, recunoscând, astfel, *de iure*, noua conducere. Relațiile cu cele două puteri au fost, însă, sinuoase. Conservatorii veniți la putere în Marea Britanie au lansat ideea „pericolului roșu” și au refuzat să ratifice acordul comercial încheiat cu URSS în 1924. În 1926, sindicatele sovietice s-au implicat în susținerea greviștilor englezi, iar guvernul britanic a avut atunci motiv să acuze URSS de amestec în afacerile altui stat; consecința a fost anularea acordurilor comerciale cu Moscova și ruperea relațiilor diplomatice în mai 1927. Sovieticii au avut probleme și cu francezii, care pretindeau în continuare despăgubiri de la statul rus, în contul războiului; în plus, raporturile apropiate pe care Franța le-a dezvoltat cu statele din estul Europei, prin încercarea de a crea un „cordon sanitar” au contribuit la menținerea unei stări de tensiune cu URSS.

Precizări importante pentru politica URSS au fost formulate în 1928 cu ocazia Congresului VI al Cominternului; cu acel prilej Stalin a formulat un set de principii printre care: refuzul colaborării cu social-democrația (principal dușman al clasei muncitoare); lupta contra influenței reformiste asupra clasei muncitoare; epurarea partidelor comuniste de toate elementele de dreapta. În acest fel, partidelor comuniste din străinătate li s-a impus o disciplină severă, prin subordonarea totală față de PCUS.

Pentru a mai îndulci raporturile cu Franța și Marea Britanie, URSS a semnat pactul Briand-Kellogg, din 1928 și apoi a fost inițiatorea protocolului Litvinov din 1929 (semnat de Lituania, Estonia, Polonia, România), care condamna recurgerea la forță pentru reglementarea diferendelor între state.

c. Anii '30 și ieșirea din izolare

Începutul anilor 30 a adus răsturnarea politicii de alianțe promovată până atunci de URSS. Ascensiunea nazismului în Germania și propaganda agresivă a lui Hitler contra comunismului au determinat răcirea raporturilor cu Reichul și apropierea de democrațiile Occidentale. În vara lui 1933, degradarea relațiilor cu Germania s-a făcut simțită prin încetarea raporturilor militare speciale pe care cele două state le aveau din 1922. În decembrie 1933, Litvinov a expus noile orientări ale politicii externe a URSS, care prevedeau ca:

1. URSS să păstreze neutralitatea față de orice conflict
2. Să ducă o politică de conciliere față de Germania și Japonia
3. Să ducă o politică de deschidere față de democrațiile occidentale
4. Să participe la securitatea colectivă

Drept urmare, în 1934, SUA, Cehoslovacia și România au reluat relațiile diplomatice cu URSS și aceasta a fost acceptată în Liga Națiunilor. În mai 1935, URSS a încheiat cu Franța un Pact de asistență mutuală, care era, însă, puțin operativ deoarece nu era însoțit de o convenție militară.

Anii 30 au adus o schimbare și în perspectiva pe care liderii sovietici o aveau față de socialiști; pericolul de dreapta a determinat Moscova să susțină ideea creerii „fronturilor populare”, formate din comuniști și socialiști pentru a prelua puterea. Ideea și-a găsit expresie în cazul războiului civil din Spania 1936-1939, în timpul căruia URSS a susținut efectiv forțele de stânga.

Spre finalul deceniului patru, URSS se găsea tot mai încercuită, atât prin semnarea acordului de neagresiune franco-german din 1938, care a fost interpretat la Moscova în sensul concesiilor făcute Germaniei în estul Europei, cât și prin semnarea pactului Anticomintern între Germania, Japonia, Italia și Spania. Eșecul negocierilor cu Franța și Marea Britanie, din iulie-august 1939, prin care URSS solicita posibilitatea intervenției armate în statele limitrofe dacă Germania le-ar fi atacat (încălcând astfel o zonă tampon a URSS) a dus la încheierea pactului Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939. Acesta era un pact de neagresiune cu o anexă secretă foarte importantă, prin care erau împărțite teritorii din estul Europei, de la Baltica la Marea Neagră și constituia a doua înțelegere, după cea de la Rapallo, între Germania și URSS, state cu regimuri politice antagonice.

Politica URSS în timpul celui de-al doilea război mondial și „exportul” de comunism în Europa de Răsărit

- a. URSS în anii 1939-1942**
- b. De la agonie la extaz - 1943-1945**
- c. Apogeul regimului stalinist (1945-1953)**

a. URSS în anii 1939-1942

La 17 august 1939 URSS a atacat Polonia, punând în practică anexa secretă a pactului Ribbentrop-Molotov. La 28 septembrie, Ribbentrop a vizitat Moscova, ocazie cu care s-a discutat deschis problema împărțirii Poloniei; înțelegerea la care s-a ajuns prevedea ca Germania să accepte includerea Lituaniei în sfera sovietică, în schimbul retragerii spre est a frontierei URSS (până la Bug și nu până la Vistula), ceea ce însemna că Liublinul și Varșovia aveau să revină Germaniei. Drept urmare, la 31 oct. 1939, URSS a prezentat revendicările sale Finlandei, prin care îi cerea să demilitarizeze frontiera și să o deplaseze la 70 de km de Leningrad; refuzul Finlandei a atras atacul URSS, la 30 noiembrie, și implicit declanșarea conflictului între cele două (conflict numit „războiul de iarnă”); ostilitățile s-au încheiat la 12 martie 1940, prin încheierea unui tratat care prevedea ca Rusia sovietică să primească istmul Careliei.

La 30 noiembrie 1940 a avut loc o nouă întâlnire între Molotov și Ribbentrop, ocazie cu care Germania a propus URSS aderarea la Pactul Tripartit; tot atunci, s-a discutat și despre împărțirea „teritoriilor nimănui”, anume coloniile britanice. Ribbentrop vorbea chiar despre împărțirea sferelor de influență, direcția sudică spre Oceanul Indian fiind rezervată statului sovietic. Molotov, mai pragmatic, a cerut, în cadrul discuțiilor, retragerea imediată a germanilor din Finlanda, încheierea unui tratat sovieto-bulgar, care să asigure securitatea frontierelor la Marea Neagră, crearea bazelor militare sovietice în Bosfor și recunoașterea intereselor Moscovei în Batum și Baku. Stalin și-a pus speranța în posibilitatea unui asemenea acord cu partea germană, însă diplomația de la Berlin nu a mai răspuns solicitărilor sovietice în această problemă. În fapt, Hitler dorea doar să creeze impresia lui Stalin că este partener, nu inamic, pentru a obține timp în pregătirile sale de război. Problema era că Stalin nici nu vroia să conceapă că Hitler nu este om de cuvânt, excluzând eventualitatea unui atac german

în răsărit; el punea incursiunile de la frontieră ale germanilor (cu care deveniseră vecini din toamna lui 1939) pe seama faptului că Hitler dorea o poziție mai puternică în negocierile pe care urma să le inițieze cu URSS. Stalin a ordonat, în aceste condiții, ca Armata Roșie să ignore provocările sperând astfel ca Hitler să înțeleagă că URSS nu dorește să intre în conflict cu Germania. Stalin a ignorat și faptul că din mai 1940 familiile personalului diplomatic german au început să părăsească Moscova, iar vasele sub pavilion german au plecat din porturile sovietice; mai mult, el a ordonat ca personalul diplomatic de la Berlin să crească și, pentru a demonstra că este credincios angajamentelor sale, a decis să continue exportul de petrol și cereale către Germania (ultimul tren a plecat cu o oră înainte ca Germania să atace URSS). De altfel, în perioada 1939-1941 au existat schimburi economice intense între Germania și URSS, prin care partea sovietică oferea cereale, metale rare și petrol și primea în schimb tehnologie de război de ultimă generație. De ce a dat Hitler URSS cele mai moderne tehnologii, dacă știa că o va ataca? I. Pentru că era convins că sovieticii nu vor putea produce armele respective pe scară largă; II. Pentru că avea nevoie urgentă de cereale, în condițiile blocadei impusă de Marea Britanie.

Hitler a luat decizia de a ataca URSS în august 1940. El a mers pe principiul că dacă va neutraliza Rusia sovietică, Marea Britanie va trebui să capituleze. Planul „Barbarosa” trebuia să înceapă la 15 mai 1941, dar ocuparea Greciei și Iugoslaviei au amânat declanșarea operațiunilor până la 22 iunie 1941. Pentru războiul împotriva sovietelor Germania a concentrat circa 70 % din forțele sale militare. După trei săptămâni de lupte, germanii au înaintat aproape 500 km și au ocupat Letonia, Lituania, Bielorusia, Ucraina. La 9 septembrie 1941 a început blocada Leningradului, la 10 octombrie a fost ocupat Kievul și la 16 octombrie a început asediul Moscovei. Până în primăvara lui 1942 Armata Roșie a revenit pe anumite poziții, însă nesemnificativ.

Responsabilitatea dezastrului i-a revenit în primul rând lui Stalin deoarece:

1. A avut o concepție militară neadaptată la situație (nu era pregătit pentru un război defensiv)
2. A apreciat eronat intențiile naziștilor (nu a luat în seamă informațiile despre iminentul atac german)
3. Armata era foarte prost dotată
4. Ofițerii cu experiență fuseseră epurați în campania din 1938

Pentru a ieși din criză, Stalin a încercat să se apropie de Marea Britanie, la rândul ei interesată să încercuiască Germania; astfel, în vara lui 1941, s-a încheiat acordul de cooperare sovieto-britanic. În plus, SUA a acordat un prim ajutor URSS în valoare de 1 miliard dolari

fără dobândă. În seria acelorași demersuri, la 1 oct. 1941 Marea Britanie, URSS și SUA au încheiat la Moscova un acord tripartit pentru furnizarea către URSS de armament, echipament militar și materii prime strategice. Cu toate acestea, SUA nu erau dispuse să susțină prin efort militar propriu rezistența și ofensiva sovietică. Stalin îi solicitase lui Roosevelt să deschidă un al doilea front în Franța, fapt ce i-ar fi ușurat misiunea, însă liderul american aștepta momentul potrivit pentru a se implica într-un război victorios (cu alte cuvinte îi lăsa pe britanici și sovietici să ducă greul războiului).

b. De la agonie la extaz 1943-1945

În aceste condiții, rezultatele s-au lăsat așteptate. Abia în februarie 1943 au apărut primele victorii sovietice, după înfrângerea trupelor germane la Stalingrad. A fost primul mare eșec al germanilor, care au pierdut atunci 800.000 de oameni. El a fost urmat de marea bătălie a tancurilor de la Kursk (10-20 iulie 1943), în care au fost înfrânte cele mai bune divizii de blindate ale Reichului.

Victoriile sovieticilor s-au datorat unui complex de factori:

1. Reconvertia economică de excepție (3 mil. de oameni încadrați în industria de război)
2. Populația din teritoriile ocupate de naziști nu a colaborat cu aceștia, din cauza tratamentului aplicat. Au fost organizate grupuri de partizani, care au profitat de întinderea frontului și de distanțele între unitățile germane pentru a face acte de sabotaj
3. Stalin a făcut apel la valorile rusești care trebuiau apărate și a invocat „marele război de apărare al patriei” pentru a stârni entuziasmul, susținerea și implicarea populației

Pe fondul victoriilor armatelor aliate, Marea Britanie, SUA și URSS au decis să-și coordoneze acțiunile și să elaboreze proiecte postbelice. Astfel, la 28 nov. – 1 decembrie 1943 s-a desfășurat Conferința de la Teheran, care i-a reunit pentru prima dată pe Churchill, Stalin și Roosevelt; întrunirea a fost un succes al sovieticilor deoarece au obținut promisiunea americanilor de a debarca în Franța cel mai târziu în mai 1944 (SUA a promis să intre în Europa și s-a ținut de cuvânt deoarece URSS avea armatele la 100 km de Polonia și exista pericolul pentru americani ca Armata Roșie să ocupe înaintea lor cea mai mare parte a Europei; în plus, Stalin declarase din oct. 1943 ca nu va intra în război contra Japoniei decât după încetarea războiului în Europa și înfrângerea Germaniei; astfel că interesul SUA era de a rezolva cât mai repede afacerile europene pentru a concentra toate forțele combatante în Pacific, zonă care o interesa nemijlocit); deplasarea spre vest a frontierelor Poloniei și recunoașterea liniei Curzon ca frontieră; anexarea statelor baltice. În schimb, Stalin a acceptat să declare război Japoniei când se va termina războiul în Europa.

La fel de sinuoase au fost și relațiile sovieto-britanice. Suspiciunile reciproce s-au mai risipit în toamna anului 1943, cu ocazia întâlnirii dintre Stalin și Churchill. Atunci s-a pus deschis problema împărțirii sferelor de influență în Europa, într-o discuție rămasă necunoscută lui Roosevelt. Interpretul lui Stalin relatează că în contextul în care cei doi oameni politici acuzau implicarea tot mai mare a americanilor în problemele europene, Churchill i-a întins lui Stalin un petec de hârtie pe care scria: România – Rusia 90% Ceilalți 10 %; Grecia – Rusia 10% Ceilalți 90 %; Iugoslavia - Rusia 50% Ceilalți 50%; Ungaria - Rusia 50% Ceilalți 50%; Bulgaria – Rusia 75% Ceilalți 25%. În urma discuțiilor purtate a doua zi de Molotov și Eden s-a lăsat o influență mai mare URSS în Bulgaria (90%). În aceste condiții dispăre mitul împărțirii Europei de cei „trei mari” la Yalta, mit întreținut mult timp de istoriografia română. În fapt, la Yalta s-a convenit ca URSS să obțină trei locuri la conferința de constituire a ONU, s-au confirmat frontierele occidentale și orientale ale Poloniei și s-au pus la punct problemele ce țineau de stăpânirea insulelor Kurile, Sahalinul de sud și de exploatarea complexului feroviar din Manciuria.

Sfârșitul războiului a adus creșterea suspiciunilor și divergențelor între aliați; pe de o parte armata sovietică stăpâna o jumătate din Europa, dar pe de altă parte era mult sub posibilitățile tehnologice ale SUA. Desfășurarea Conferinței de la Londra (sept. 1945) și a celei de la Moscova (dec. 1945), la care au participat miniștrii de externe ai celor trei puteri, a generat noi subiecte divergente, cum ar fi contestarea rezultatelor alegerilor din România și Bulgaria și protestul occidentalilor în fața încercării sovieticilor de a stabili un protectorat asupra nordului Iranului. Conflictul est-vest s-a acutizat după terminarea Conferinței de pace de la Paris și mai ales după lansarea planului Marshall, condiții în care între vechii aliați s-a declanșat ceea ce istoriografia a numit Războiul Rece.

c. Apogeul regimului stalinist (1945-1953)

În plan intern, primii ani postbelici au însemnat o înăsprire ideologică și o recrudescență a conservatorismului. Stalin concentrase toate puterile în mâinile sale: era secretar general al PCUS, președintele Consiliului de miniștri, mareșal, generalissim și comandant suprem al armatei. Toate organele de conducere ale PC au fost ignorate: între 1939-1952 nu a mai avut loc nici un congres, nici o plenară a CC, iar Biroul Politic alcătuit din 14 persoane nu a mai ținut ședințe cu participarea tuturor membrilor.

Pentru a ieși din criza provocată de război, în 1946 a fost creat planul cincinal denumit al „Reconstrucției”, ocazie cu care au fost reluate temele discursului mobilizator de tip stahanovist. Planul nu a dat însă rezultate, înregistrându-se chiar o recrudescență a

fenomenelor anilor 30: aflux de muncitori necalificați, productivitate slabă, nivel de viață scăzut.

Contrastul dintre lipsurile din societate și megalomania conducătorilor nu a fost niciodată mai mare; au fost proiectate planuri fanteziste pentru dezvoltarea unor centrale electrice gigantice sau pentru transformarea climatului regiunilor aride din sud prin abaterea cursurilor de apă. În plus, teroarea și represiunea au cunoscut o nouă dimensiune, la scară mult mai mare: din cei 2,3 milioane de prizonieri sovietici care trebuiau să se întoarcă acasă, foarte puțini s-au mai întors. Sistemul de concentrare a atins apogeul, numărul celor încarcerați ridicându-se în 1953 la 2,5 milioane persoane, iar numărul celor din „satele de colonizare” a atins 2,7 milioane. S-a pus, mai mult ca oricând, accentul pe constrângerile ideologice; sub conducerea lui Jdanov s-a desfășurat ofensiva împotriva creațiilor spirituale care aveau influențe străine și prezentau semne de „decadență occidentală”, au fost interzise căsătoriile cu străinii și au continuat epurările politice. Nu în ultimul rând, Stalin a încercat reformarea structurilor politice ale URSS, într-un sens care să-l avantajeze. În octombrie 1952, la Congresul al XIX-lea al PC, Biroul Politic a fost înlocuit cu un Prezidiu de 36 de persoane, mult mai greoi în luarea deciziilor, iar numărul membrilor CC s-a dublat. Prin aceste reforme, Stalin dorea să diminueze și mai mult influența colegilor săi și să se înconjoare de nou veniți, mai ușor de manipulat.

„Noul Curs” în politica sovietică în anii 60-70

- a. URSS în timpul lui Hrusciov**
- b. De la „reformism” la „imobilism”**
- c. Politica externă în deceniile VII-VIII**

a. URSS în timpul lui Hrusciov

Moartea fulgerătoare a lui Stalin a provocat o imensă confuzie. În noaptea de 4/5 martie 1953, membrii Biroului Prezidiului: Beria, Bulganin, Vorosilov, Kaganovici, Malenkov, Hrusciov, Pervihin, Saburov au trecut la o primă repartizare a funcțiilor și responsabilităților și au suprimat Prezidiul lărgit, înlăturând oamenii numiți de Stalin. Primul loc în noua ierarhie l-a ocupat Malenkov: președintele Consiliului de Miniștri și Secretar al CC; el era asistat de 4 vicepreședinți ai guvernului: Beria – Ministru de Interne, Molotov – la Externe, Bulganin și Kaganovici. Hrusciov ocupa locul III în Secretariatul CC. Această troică: Malenkov – Beria – Molotov a fost curând considerată ilegală de toți membrii PC. Drept urmare, Prezidiul l-a constrâns pe Malenkov să aleagă între cele două funcții și el a ales șefia guvernului, lui Hrusciov revenindu-i conducerea aparatului de partid. În ianuarie 1953, Beria a fost și el eliminat, în urma unui proces fals, cu capete de acuzate fanteziste. În martie 1954, poliția politică a fost reorganizată într-un organism autonom, sub numele de Comitetul Securității Statului – KGB – sub conducerea lui Serov, un apropiat al lui Hrusciov.

După dispariția lui Beria, Malenkov și Hrusciov au început disputele pentru supremație, care s-au desfășurat sub forma proiectelor pe teme economice. Primul propunea o strategie de dezvoltare bazată pe industria ușoară și scăderea prețurilor la bunurile de consum, cel de-al doilea propunea dezvoltarea agriculturii, prin deșteleniri în Kazahstan și Siberia, ceea ce ar fi dus și la dezvoltarea industriei (prin crearea de utilaje pentru acest proces). Hrusciov a reușit să convingă CC de utilitatea planului său, pe care l-a și pus în aplicare; efectul a fost vizibil imediat, astfel că până în 1956 producția agricolă a crescut cu 25 %. În doar 5 ani (1953-1958) producția de cereale a crescut cu peste 70%, însă indicatorii se datorau extinderii suprafețelor cu până la 30 mil. hectare și nu îmbunătățirii productivității. Competiția pentru cantitate nu a lăsat răgaz sporirii calității, progresele tehnologice fiind lente, iar resursele utilizate ineficient. Hrusciov a promovat și un nou activism social prin

revitalizarea sindicatelor, abandonarea constrângerilor în relațiile de muncă, abolirea responsabilităților penale pentru întârziere și scăderea duratei săptămânii de lucru de la 48 la 42 de ore.

În 1955 Malenkov a fost criticat pentru greșelile sale în politica agricolă de la începutul anilor 50 și pentru tendințele de dreapta; el a fost constrâns să-și dea demisia și să lase conducerea guvernului lui Bulganin. Îndepărtarea de la putere a lui Malenkov a fost cauzată și de faptul că el se plasase pe linia lui Stalin, ca succesor desemnat de însuși marele înaintaș. Tot în 1955 Molotov a fost îndepărtat de la Ministerul de Externe pe motivul că se opune reconcilierii cu Iugoslavia și astfel, Hrusciiov a rămas fără principalii competitori la conducerea statului.

În februarie 1956, s-a desfășurat Congresul XX al PC, ale cărui lucrări au stat sub semnul invocării leninismului; Hrusciiov a subliniat atunci necesitatea deschiderii internaționale, bazată pe o nouă doctrină, numită „coexistența pașnică” și a afirmat principiul pluralismul căilor spre socialism, potrivit condițiilor fiecărui popor. În acest fel putem explica intenția URSS de a normaliza raporturile cu Iugoslavia și de a începe tratative cu SUA, care au dus la dezghețarea relațiilor internaționale. Cu aceeași ocazie, Hrusciiov a prezentat Raportul secret asupra activității lui Stalin, un adevărat rechizitoriu al practicilor represive de până în 1953; a evocat epurările și metodele ilegale de anchetă, însă nu a pomenit nimic și despre responsabilitatea partidului.

În martie 1958, Hrusciiov s-a folosit de alegerile pentru Sovietul Suprem pentru a-l îndepărta pe Bulganin, luându-i locul în fruntea guvernului; în acest fel, Hrusciiov a cumulat conducerea Partidului și a Statului și a pus astfel capăt conduceri colective.

Hrusciiov a încercat în plan intern o seamă de reforme, însă a menținut o bună parte din proiectele utopice specifice perioadei staliniste. Astfel, în mai 1957, a lansat lozinca „să ajungem din urmă și să depășim SUA”, prin care dorea să concureze economia americană în producția de carne și de lapte. Fixarea acestor obiective fanteziste demonstrau întoarcerea la un model voluntarist de mobilizare și indică limitele proiectului hrusciovist. O altă idee pusă în practică a fost gruparea colhozurilor și formarea unor federații colhoznice; prin această reformă el dorea să asigure muncitorilor și țăranilor un nou mod de viață și să atenueze diferențele dintre sat și oraș. Proiectele sale economice nu au dus la îmbunătățirea condițiilor de viață, însă populația a simțit mai multă libertate: mulți deținuți din lagăre au fost eliberați și reabilitați, legislația a fost schimbată, făcând să dispară abuzurile din perioada stalinistă, iar noțiunea de „dușman al poporului” a fost abolită.

În privința culturii nu s-au înregistrat schimbări spectaculoase: s-a abandonat cultul lui Stalin, dar Hrusciov era în continuare de părere că istoria, literatura și artele frumoase trebuiau să reflecte realizările mărețe ale PC. Afacerea Pasternak – autorul cărții *Doctor Jihvago* – a arătat din plin limitele destalinizării; Pasternak a primit în 1958 premiul Nobel pentru literatură, însă CC a publicat o rezoluție prin care respingea prezentarea calomnioasă a Marii Revoluții socialiste din octombrie. Pentru a nu fi expulzat, Pasternak a trebuit să renunțe la premiu.

„Revoluția culturală” și criza economică începută în 1958 și terminată în 1963 au dus la diminuarea credibilității lui Hrusciov. Pe acest fond, în 1958, la Congresul XXI al PC el a pus bazele unui plan septenal, cu ambiții utopice, conform căruia, URSS trebuia să devină în 7 ani prima putere economică a lumii. Congresul a marcat apariția unui nou mit: cel al trecerii la comunism, proclamându-se cu acea ocazie încheierea construcției socialismului. Crearea acestui mit indică faptul că liderii sovietici pierduseră din nou contactul cu realitatea, mai ales că URSS obținuse primele victorii tehnologice prin lansarea Sputnikului – primul satelit artificial – și prin punerea la punct a rachetelor intercontinentale. Hrusciov își savura triumful, dar puterea sa deja începea să scadă. Introducerea rotației obligatorii a unei treimi din toate posturile la fiecare ciclu electoral și împărțirea partidului potrivit principiului producției au sporit îngrijorarea cadrelor față de lider. El și-a înstrăinat treptat atât Prezidiul, cât și Comitetul Central, tocmai forurile care îl sprijiniseră la preluarea puterii.

Hrusciov nu a mai avut însă timp să își vadă proiectele terminate, deoarece la 30 sept. 1964 colegii l-au sfătuit să meargă la odihnă la Soci. La revenirea la Moscova, Prezidiul i-a cerut demisia, iar la 14 oct 1964 Hrusciov ieșea din scenă.

b. De la „reformism” la „imobilism”

Locul lui Hrusciov în funcția de secretar general a fost luat de Brejnev, iar postul de premier a fost ocupat de Kosâghin. Căderea lui Hrusciov nu a fost întâmplătoare; ea venea după doi ani în care politica sa fusese contestată și după o perioadă în care își făcuse tot mai mulți dușmani. De altfel, la căderea lui au contribuit atât complotul apropiaților lui, cât și opoziția nomenclaturii, care se temea ca reformele să nu le amenințe posturile.

După plecarea lui Hrusciov s-a pus capăt erei „reformelor” generatoare de instabilitate. Desele schimbări de cadre, de șefi, proiectele utopice și marile campanii au fost abandonate pentru o funcționare echilibrată a statului, fără zguduiri și fără să se altereze în vreun fel echilibrul social. Aparatul funcționăresc, ajuns la dimensiuni impresionante, considera că modul ideal de a menține statul la un nivel echilibrat era evitarea balansului. Și,

în pofida sloganurilor mobilizatoare enunțate frecvent, care făceau trimitere la eforturi și spiritul de sacrificiu, stabilitatea și inerția păreau că domină structurile sovietice. Conducerea statului a fost împărțită o perioadă de Brejnev și Kosâghin. Din 1976 Brejnev a rămas singur la conducerea URSS, însă tot în în acel an el a suferit un atac cerebral care l-a scos din circuitul politic. Guvernarea era asigurată de subalterni, Brejnev asigurând iluzia conducerii prin apariții publice ocazionale și prin acumularea funcțiilor importante. Până în 1977, el a adunat toate funcțiile politice și demnitățile militare, devenind șef al statului și al partidului. Brejnev avea, de altfel, o adevărată pasiune pentru titluri și decorații, pe care supușii o foloseau pentru a-și atrage simpatia. Această pasiune nu s-a transformat, însă, într-un cult al personalității de tip stalinist.

În 1977 a fost adoptată o nouă constituție, conform căreia statul era expresia voinței sociale și își exercita autoritatea printr-un guvern și organele administrative. Partidul era forța care conducea și orienta societatea sovietică, el fiind, de fapt, cel care deținea puterea. Organizația partidului dubla administrația statului la fiecare eșalon teritorial.

Organele de conducere ale PCUS erau:

1. Comitetul Central format din elita conducătoare a partidului; avea 551 de membri, din care 40 % aparțineau aparatului de partid, 30 % aparatului de stat, 7 % din cadrul armatei, 5 % din diplomație
2. Politbiroul, cu 23 de membri (din care doar 14 votanți). Era un veritabil guvern care își impunea deciziile
3. Secretariatul CC, format din 10 membri, din care 6 erau și membrii Politbiroului

Perioada lui Brejnev s-a caracterizat prin imobilism, stabilitatea cadrelor, continuitate în politica externă și menținerea planificării. În pofida interesului deosebit al conducerii sovietice, economia urma o accentuată pantă descendentă: se importa grâu din SUA, aprovizionarea cu alimente era deficitară, iar producția industrială era scăzută. Cea mai mare parte a bugetului era destinat armatei, ceea ce dovedește importanța acestui sector. Inițiativa la nivelul activului de partid lipsea cu desăvârșire: rarele cerințe venite de la centru erau parafrazate și reluate în raporturi liniștitoare către autoritățile centrale. Această situație, care convenea tuturor, era însoțită de nepăsare la muncă și lipsă de conștiință profesională.

La începutul anilor 80 conducerea sovietică la vârf era îmbătrânită, sfârșitul mandatului coincizând cu sfârșitul vieții, iar stabilitatea anilor 70 se transforma în stagnare.

Marea noutate a perioadei a reprezentat-o apariția societății civile, fenomen la care a contribuit urbanizarea masivă și dezvoltarea generală a instruirii instituționalizate. În 1980 partidul avea 17 milioane de membri, din care mulți aveau studii superioare. Conștienți de

avantajele afilierii politice, aceștia s-au înscris în PCUS, completându-și astfel cv-ul nu doar cu o diplomă, ci și cu un carnet de partid, care le ajuta cariera, fără ca implicarea în politic să fie majoră. Nu în ultimul rând, o importanță deosebită în constituirea societății civile a avut-o mișcarea ecologistă, care s-a opus unor proiecte fanteziste, ce aveau să distrugă ecosisteme (desecări, deșteleniri, defrișări, schimbarea cursurilor unor râuri).

Pe acest fond, la sfârșitul anilor 60 s-au constituit trei curente disidente, grupate în Mișcarea democrată:

1. Curentul marxism-leninismului adevărat a lui Medvedev
2. Liberalismul occidental a lui Andrei Saharov
3. Ideea creștină și slavofilă, în frunte cu Soljenițan

Ele nu au rezistat, însă, presiunilor și constrângerilor venite din partea puterii, cel mai puternic semnal fiind expulzarea lui Soljenițan, expulzare care a pus problema drepturilor omului în URSS. Această problemă a fost reglementată în 1973, prin Conferința pentru securitate și cooperare în Europa de la Helsinki, la care URSS a fost parte. Ideea unei conferințe la nivel european pentru securitate a fost emisă de URSS încă din anii 50. În 1954 URSS a sugerat că trebuie semnat un tratat pentru 50 de ani de toate statele europene, însă statele din vest au declarat inacceptabilă propunerea sovietelor din moment ce ea implica recunoașterea RDG și separarea intereselor de securitate ale europenilor de cele ale americanilor (era un atac evident la bazele NATO). În anii 60, URSS, profitând de schimburile Est-Vest, a propus organizarea unei conferințe europene de securitate care să confirme frontierele existente pentru Europa și să creeze o structură de cooperare între Occident și Orient. Ideea a fost receptată prudent de statele NATO. În 1969 aliații declarau că acceptă propunerea, însă cu câteva condiții: includerea în proiect a SUA și Canada, reconfirmarea statutului Berlinului și o discuție despre dezarmarea în Europa. Aceste obstacole au fost depășite la începutul anilor 70, printr-o serie de acorduri între statele din cele două blocuri, deschizându-se astfel, canalul de dialog pentru o conferință de securitate și cooperare în Europa. Discuțiile informale pentru această conferință au început în noiembrie 1972, la Helsinki și au durat până în iunie 1973. Ele s-au terminat cu Recomandările finale ale Consultărilor de la Helsinki, cunoscute sub numele de Cartea albastră. Procesul Helsinki a oferit statelor din cele două blocuri un canal de comunicare permanent, un cod normativ de conduită și un program pe termen lung de cooperare, care erau cu atât mai importante cu cât se desfășurau pe fundalul războiului rece. Astfel CSCE a determinat schimbări calitative în relația est-vest și a introdus norme noi de cooperare, printre care drepturile omului și protecția mediului. Plecând de la ideea că relațiile internaționale trebuiau să includă o dimensiune

umană, au fost rezolvate un număr mare de cazuri umanitare legate de contactele familiale, de reunirea familiei, căsătoriile binaționale, etc. Acest acord a relansat lupta disidenților în URSS, care au înființat diverse comitete de supraveghere a aplicării acordului de la Helsinki.

c. Politica externă în deceniile VII-VIII

În privința politicii externe au existat 3 direcții de acțiune:

1. Oprirea procesului de dezintegrare a lagărului socialist; în acest scop a fost lansată doctrina Brejnev, a „suveranității limitate” pentru statele satelit (folosită în cazul Cehoslovaciei)
2. Normalizarea relațiilor est-vest, ilustrată prin semnarea acordurilor cu SUA de limitare a armelor nucleare
3. Susținerea mișcărilor populației din lumea a III-a – ilustrată prin intervenția în Afganistan

„Coexistenței pașnice” i s-a acordat o importanță mai redusă, pentru a se demonstra că guvernul sovietic nu va cădea pe panta capitalismului. Accentul a fost pus pe depășirea inferiorității militare și pe creșterea producției de rachete balistice intercontinentale, obiectiv atins în 1969. Numărul forțelor convenționale în Europa a crescut, Flota Roșie a înființat primele detașamente de patrulare în Oceanul Indian, iar la începutul anilor 70 a intrat în funcțiune primul portavion sovietic.

Dincolo de această cursă militară, URSS nu a dorit înăsprirea relațiilor cu SUA. După criza rachetelor din Cuba cele două puteri au semnat Tratatul pentru interzicerea parțială a testelor nucleare, iar în mai 1972 Nixon a vizitat Moscova. Cu acea ocazie s-au semnat Acordul pentru reducerea armamentului strategic (SALT 1), Tratatul privind rachetele antibalistice și acorduri pentru dezvoltarea relațiilor culturale. Intențiile și promisiunile au fost, însă mai generoase decât posibilitățile reale de realizare a lor și pe măsură ce dificultățile de aplicare a tratatelor erau tot mai evidente, raporturile superputerilor s-au răcit din nou (procesul a devenit vizibil din 1975). Președintele Carter a readus în discuție problema drepturilor omului din URSS, ceea ce reprezenta un subiect sensibil, iar propunerea SUA, din 1977, privind reducerea armelor strategice a fost respinsă de URSS ca dezavantajoasă. Regan a adoptat o poziție și mai dură față de sovietici, mai ales cu ocazia războiului din Afganistan și a amenințărilor de invadare ale Poloniei din 1980 și 1981.

Relațiile cu chinezii au rămas pe toată perioada încordate. Tratatul de pace și prietenie dintre China și Japonia a produs îngrijorare la Moscova, iar încercarea de subminare a lui prin

încheierea unui acord sovieto-japonez a eșuat din cauza neînțelegerii privind retragerea URSS din insulele Kurile, ocupate în 1945.

Conflictul care a produs urmări majore pentru puterea militară sovietică a fost războiul din Afganistan. În 1979, diplomația sovietică susținea că lumea era împărțită în patru zone: socialismul dezvoltat - reprezentat de URSS, țările frățești - în care intrau statele socialiste, zona regimurilor progresiste și tabăra capitalistă. Afganistanul era plasat în zona a treia, prin venirea la putere a comuniștilor, iar invazia sovietică era menită să mențină statul în zona progresistă și chiar să-l treacă în zona a doua. URSS a sprijinit constant statul afgan, mai ales după ce Pakistanul, cu care se afla în conflict pentru probleme teritoriale locale, era susținut tot mai evident de SUA. După lovitura de stat din 1973 a prințului Mohamad Daoud Khan, Afganistanul s-a apropiat tot mai mult de Moscova. Pentru a nu pierde din influența sa în regiune, URSS a decis în 1978 să intervină în statul islamic pentru a impune acolo un regim la ordinele sale. Noii lideri de la Kabul, aflați sub influența Moscovei, au introdus unele reforme în stil comunist, care au lovit în cutumele societății afgane conservatoare și islamice, ceea ce a determinat reacții de protest. Opoziția tot mai mare, care amenința regimul comunist de la Kabul, a determinat intervenția lui Brejnev, din decembrie 1979. Motivația oficială susținută de Moscova a fost că intervenția era necesară pentru a apăra regimul în funcție din Afganistan și pentru a păstra pacea în Asia centrală. Consecința directă a acestei intervenții a fost declanșarea unui război civil între tabăra prosovietică și cea islamistă. Gruparea islamistă – mujahedinii – au fost sprijiniți cu arme de SUA, pentru a contrabalansa influența sovietică, însă ajutorul s-a întors împotriva americanilor, deoarece acești islamiști au contribuit la antrenarea, dotarea și ascunderea teroriștilor care vor lansa mai târziu atacuri contra Occidentului (inclusiv cel de la 11 sept 2001). Bilanțul conflictului pentru URSS a fost dezastruos (unii fac comparația cu dezastrul SUA în Vietnam): 900.000 soldați sovietici au servit în război, din care 14.000 au fost uciși, 75.000 răniți, 800 de elicoptere și avioane și 1500 de blindate au fost distruse, iar statul a cheltuit 2 miliarde dolari pe an.

În noiembrie 1982 Brejnev a murit, iar la conducerea URSS a urmat Iuri Andropov (șeful KGB); la 12 noiembrie el a preluat funcțiile de Secretar general al PCUS și președinte al Prezidiului Sovietului suprem (șeful statului). Scurta perioadă în care a condus destinele URSS a fost marcată, în plan intern de intensificarea disciplinei de muncă, lupta contra corupției, iar în plan internațional de deteriorarea relațiilor cu SUA. A fost urmat de Constantin Cernenko, care a condus pentru o perioadă și mai scurtă aprilie 1984 – martie 1985.

Încercări de reformare a „Imperiului”. Epoca lui Gorbaciov

- a. Venirea lui Gorbaciov la putere**
- b. Perestroika și Glaznostul**
- c. Reforma economică și socială**
- d. Reforma politică**

a. Venirea lui Gorbaciov la putere

Gorbaciov a reușit să ajungă în foarte scurt timp în funcțiile de conducere, în pofida vârstei sale, folosindu-se de relațiile personale și relativa neutralitate față de grupurile ce se luptau pentru putere. La venirea sa în postul de secretar general al PCUS, Gorbaciov a găsit o Uniune Sovietică slăbită, cu resurse prost administrate și cu o poziție tot mai fragilă în raporturile cu SUA. În plus, era necesar un alt program politic și economic pentru PC, în condițiile în care ideile lui Brejnev din 1961 rămăseseră desuete (ajungerea din urmă a SUA, îngenuncherea capitalismului, victoria mondială a comunismului). Cunoscând criza structurală în care intrase statul sovietic, Gorbaciov a propus un set de reforme care gravitau în jurul a două concepte care au făcut istorie: glaznost și perestroika.

b. Perestroika și Glaznostul

Conceptele au fost lansate prima dată într-un discurs din aprilie 1985, dar abia în 1987, cu ocazia Congresului XXVII ele au căpătat o substanță oficială. Perestroika însemna o politică al cărei scop era activarea programului social și economic. Ea se putea realiza printr-o mai mare independență a cooperativelor și a directorilor întreprinderilor de stat și prin introducerea unor mecanisme ale economiei de piață, mai ales în privința reglării cererii și ofertei prin mecanisme interne, economice. Perestroika a depășit, însă, domeniul strict al economiei, cuprinzând societatea, administrația, relațiile internaționale. A fost cuvântul care a produs mutațiile cele mai mari în stat și societate. Glaznostul – termen care s-ar traduce prin „a da publicității” – a însemnat liberul acces al populației la informații ce priveau acțiunile statului sovietic, dar a însemnat și ridicarea parțială a cenzurii și libera denunțare a diverselor abuzuri.

c. Reforma economică și socială

Plecând de la noile perspective, în 1987 a fost elaborată o lege pentru introducerea reformei economice, prin care a debutat procesul de descentralizare; din păcate, a fost o reformă incompletă deoarece a acordat industriei prea puțină libertate de a căuta piețe de desfacere și a făcut prea puține modificări în sistemul de planificare centralizată. Tot ca reflex al deschiderii, numeroși deținuți politici au fost puși în libertate, principalii lideri ai opoziției și victimele proceselor staliniste au fost reabilitați, iar în 1990 s-au anulat toate privațiunile cetățenești impuse în 1966. Gorbaciov a realizat și o reformă judiciară, prin care se restrângea aplicarea pedepsei cu moartea și se prevedea sfârșitul exilului aplicat în cadrul statului. Totodată, glasnostul a determinat o liberalizare a artelor, care a avut ca efect o explozie a genului cinematografic și un aflux de publicații interzise până atunci. În 1990 s-a produs liberalizarea presei, cu câteva restricții, totuși, în privința instigării la revoltă sau la schimbarea regimului. Foarte important pentru constituirea unei conștiințe civice a devenit „curierul cititorilor”, deoarece era o sursă de informații despre viața și realitatea sovietică, era un mod de a lua pulsul opiniei publice, era chiar o posibilitate de dezbateră liberă. Schimbarea s-a resimțit și la Radio și TV, unde se produceau tot mai multe emisiuni ce încurajau dialogul cu populația, iar slujbele religioase au început să fie transmise în direct.

În seria măsurilor de destindere se mai înscrie legea întreprinderilor de stat, din ianuarie 1988, prin care întreprinderile își elaborau singure planul de activitate, își stabileau nivelul de producție, prețurile și trebuiau să găsească furnizori și clienți. În iulie 1988, pământurile au fost arendate țăranilor pe diverse perioade, iar în martie 1990 s-a dat legea proprietății, prin care se constituiau trei forme de proprietate: a statului, publică și privată.

Cu toate aceste deschideri sistemul continua să fie în criză; au apărut primele milioane de șomeri, inflația a devenit îngrijorătoare, iar șefii de întreprinderi păreau tot mai ostili reformelor, pentru că pierdeau comenzile sigure de la stat. Gorbaciov vorbea de transformările radicale în toate domeniile și lansa concepte ca profit, descentralizare, economie de piață, însă, în practică, efortul era limitat doar la încercarea de accelerare a economiei. Era vital pentru URSS să întrerupă stagnarea care dura de mai bine de 10 ani, dar încercările de reformă au aruncat economia în haos, pierzându-se și coeziunea existentă în timpul lui Brejnev.

d. Reforma politică

Pe măsură ce introducea perestroika și glasnostul, Gorbaciov vorbea tot mai des despre „pluralismul căilor către socialism”. El a propus, în acest sens, eliminarea din

Constituția sovietică a articolului 6, care prevedea că partidul era forța fundamentală a societății sovietice și nucleul sistemului politic. Ca urmare, în martie 1990, a fost abolit articolul care proclama rolul de unic conducător al PC. Conferința partidului din vara lui 1988 reprezintă, de asemenea, un indice al progresului. Cu acea ocazie s-a produs o remaniere la vârf a activului de partid atât de la centru, cât și în teritoriu. În 1989 au fost organizate primele alegeri semidemocratice din istoria URSS și s-a format un Parlament lărgit, alcătuit din 2250 de membri, aleși pe 5 ani (1500 aleși prin vot direct, 750 desemnați de organizațiile sociale ale statului – PCUS, syndicate, organizații cooperatiste etc.). La 13 martie 1990, Congresul Deputaților Poporului a hotărât crearea funcției de președinte al URSS, ales prin sufragiu direct, însă Gorbaciov nu a îndrăznit să se confrunte cu poporul și a fost ales de deputați, amânând cu 5 ani data alegerilor prezidențiale cu vot universal. Puterea președintelui URSS era foarte mare: putea emite decrete cu putere de lege, putea suspenda orice decizie a Consiliului de Miniștri și era comandantul armatei.

Acest dezgheț a provocat, însă, sciziuni în cadrul PCUS și a permis apariția a trei curente dominante:

- ✓ conservatorii, conduși de Egor Ligacev, care se pronunța pentru lupta contra reformelor
- ✓ centristii lui Gorbaciov, care doreau introducerea treptată a economiei de piață
- ✓ radicalii lui Boris Elțan, care cereau pluripartitism și economie de piață

Treptat au apărut mai multe partide, care s-au înscris în competiția electorală din 1990, unele dintre ele reușind să pătrundă în structurile administrative locale. Cu toate acestea, PCUS păstra în continuare controlul asupra principalelor pârgii ale puterii și a mai durat până să fie înlăturat definitiv. Abia în 21 oct. 1990 a apărut o forță politică veritabilă, care s-a putut opune cu succes PCUS; este vorba de Rusia Democratică, ce a susținut candidatura lui Elțan la președinție.

Destrămarea URSS

- a. URSS – o istorie multietnică**
- b. Revoluțiile democratice din republicile unionale**
- c. Criza internă și căderea lui Gorbaciov**

a. URSS – o istorie multietnică

În 1917, revoluțiile naționale au dublat protestele sociale din capitala statului. Ele au fost determinate mai ales de război, ale cărui dificultăți au sporit neîncrederea față de centru și au încurajat popoarele din Rusia să se organizeze. Astfel, în septembrie 1917, la Kiev s-a desfășurat un congres al popoarelor, la care au participat 93 de reprezentanți. Ei au căzut de acord că Rusia trebuia organizată într-o republică democrată federală. Desfășurarea la Kiev a congresului nu era întâmplătoare. Ucraina devenise în 1917 un teritoriu foarte activ în direcția cererilor de autonomie. În iunie, peste 2000 de țărani au participat la Congresul țăranilor ucraineni, care cerea rezolvarea problemelor pământului și autonomie. Sub presiunea țăranilor, Rada (Consiliul central, un fel de proto-parlament, înființat în februarie 1917) a declarat autonomia Ucrainei, în iunie 1917. Guvernul provizoriu rus a fost obligat să recunoască Rada ca reprezentant al națiunii ucrainene, fiind pentru prima dată când guvernul rus ceda o parte din putere unui organism național și recunoștea principiul național ca bază a unei unități administrative.

Multe alte grupuri etnice non-ruse s-au mobilizat pentru cereri politice și sociale. În mai toate cazurile, mișcările naționale conduse de intelectuali au fost forțate de masele de țărani să țină cont tot mai mult de scopurile agrarienilor socialiști. Astfel, o serie întreagă de partide naționale, care la începutul lui 1917 înclinau mai degrabă către cadeții liberali, s-au apropiat, în toamnă, de revoluționarii socialiști. În plus, socialiștii militau și ei pentru reorganizarea federativă a statului. Mișcările naționale au fost inițial cucerite de promisiunile egalitariste ale bolșevicilor, dar au realizat repede că erau doar discursuri de propagandă, pentru a câștiga sprijin popular. Astfel, în ianuarie 1918, Finlanda, Estonia, Lituania, Ucraina și Basarabia s-au declarat independente. Războiul și pierderile teritoriale au complicat și mai mult situația, așa încât, la 6 luni de la preluarea puterii, bolșevicii nu mai controlau nicio zonă de la periferia imperiului. Aceste regiuni și-au păstrat un timp independența, fiind legate de

Rusia doar prin alianțe militare și înțelegeri economice. Până în 1921, însă o bună parte din teritoriul au revenit la Rusia, bolșevicii speculând antagonismele etnice și sociale locale pentru a atrage vechile provincii în granițele noului stat.

În 1922 s-a format URSS, prin includerea Ucrainei, Bielorusiei și a Republicii Transcaucaziene. În 1936, aceasta din urmă a fost dizolvată și s-au format 8 republici sovietice: Georgia, Armenia, Azerbaidjan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tadjikistan, Kazakstan și Kîrghîzia. Împărțirea noului stat federal se baza pe teritorii definite de limbă și naționalitate. Aceasta nu doar că încălca principiul comunist, conform căruia naționalitățile trebuiau să dispară, dar ignora și realitățile demografice și compoziția etnică a zonelor.

NEP-ul a fost acompaniat de o politică flexibilă față de naționalități. Una dintre primele măsuri a fost de a înlocui principiul autodeterminării cu cel al egalității popoarelor din URSS. Guvernul central a cooperat cu elitele non-ruse locale, atrase în noile structuri de conducere comuniste, astfel încât, în anii 20-30, pe fondul insuficienței cadrelor rusești, evreii, georgienii și armenii au fost supra-reprezențați în structurile centrale ale partidului și statului, la cel mai înalt nivel. Tot în acea perioadă s-a pus în practică politica de „indigenizare” a aparatului local, prin care creștea numărul de persoane aparținând altor națiuni care ocupau poziții de conducere și administrative. De exemplu, ucrainenii ocupau 59% din aparatul birocratic din Ucraina, bielorușii – 66% în Bielorusia, armenii – 95 % în Armenia. În Asia centrală, din cauza nivelului scăzut de instrucție, majoritatea o dețineau europenii. Limbile neruse au devenit tot mai utilizate în administrație și tribunale, iar pentru a combate analfabetismul au fost acceptate școli cu predare în limba maternă. Aceste transformări au dus la formarea unei elite neruse puternice, la multiplicarea numărului de publicații periodice în limbile naționale (în 1933 – 37% din publicații nu erau în rusă) și la înflorirea literaturii. Regimul liberal privind naționalitățile avea ca scop crearea unei elite loiale față de noul imperiu și de putere, abandonarea tensiunilor dintre centru și periferie, deci stabilitate internă și alfabetizarea în spiritul regimului, pe limba popoarelor, adică răspândirea comunismului printre neruși. Această linie, urmată până la mijlocul anilor 30 a avut efecte profunde: a permis difuzarea ideilor comuniste sau cel puțin a neutralizat anumite grupări și ideologii concurente și a consolidat națiunile din cadrul URSS. Guvernul central a sperat că dând astfel de drepturi va reduce sentimentele naționale și va contribui la crearea sentimentului apartenenței la URSS. Fenomenul a fost, însă contrar, elitele neruse dorindu-și treptat și drepturi politice în stat.

De la sfârșitul anilor 30 a început un proces de lichidare (chiar și fizică) a elitelor politice și intelectuale neruse. De exemplu, toți membrii Politbiroului ucrainean au dispărut și

din 102 candidați la Comitetul Central Ucrainean au supraviețuit 3. Sovietele au fost plasate sub controlul deplin al guvernului central, politica „indigenizării” a fost abandonată, noua birocrație era formată doar din cadre rusești, politicile culturale liberale au fost oprite, iar sistemul de învățământ unificat. A fost creată o nouă ideologie a „integrării” , plecând de la cultul pentru patriotismul sovietic, iar apelurile la solidaritatea internațională au fost înlocuite cu dragostea pentru URSS și Stalin, formule care aminteau de propaganda țaristă. Stalin a profitat de război pentru a reface vechiul imperiu, căruia i-a adăugat și alte teritorii, pentru a deporta aproape 2 mil de cetățeni sovietici în Asia centală, din care o treime au murit și pentru a aduce elită rusă în noile teritorii ocupate.

După moartea lui Stalin s-a revenit la politica din anii 20, însă de la jumătatea anilor 70 măsurile restrictive au fost reluate. Cu toate acestea, expansiunea sistemului educațional și urbanizarea au permis crearea unei elite educate, care acționa dincolo de limitele impuse la centru. Aceste elite au revigorat limbile, literaturile și învățământul național și au devenit tot mai critice față de politica de tip paternalist și de deciziile guvernului de la Moscova.

Tabel cu evoluția grupurilor etnice din Rusia/URSS (cu procentaj peste 1%)

ETNIA	1897	1989
RUȘI	44.31% (556 MIL)	50.8% (1.45 MLD)
UCRAINENI	17.81%	15.46%
BIELORUȘI	4.68	3.51
TĂTARI	1.46	2.33
BAȘKIRI	1.05	0.51
LETONI	1.14	0.51
POLONEZI	6.31	0.39
LITUANIENI	1.32	1.07
EVREI	4.03	0.51
ROMÂNI	0.89	1.22
GEORGIENI	1.08	1.39
ARMENI	0.93	1.62
AZERBAIDJENI	1.15	2.37
CAZACI	3.09	2.85
UZBECI	1.43	5.84

b. Revoluțiile democratice din republicile unionale

Unul dintre principalele efecte ale perestroikăi și glaznostului a fost relaxarea sistemului centralizat. Introducerea libertății de exprimare și suprimarea mijloacelor de represiune la scară largă au determinat o mișcare reformistă în toate republicile unionale. În 1990, URSS era formată din 15 republici sovietice: Rusia, Letonia, Estonia, Bielorusia, Ucraina, Moldova, Kazahstan, Kârgistan, Tadjikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Azerbaidjan, Armenia, Georgia.

Revoluțiile democratice au început în statele baltice. La 23 iunie 1988, Prezidiul Sovietului Suprem din Estonia a decis să restabilească drapelul național, iar în noiembrie a proclamat suveranitatea Estoniei. Transformările din Lituania au început tot în 1988, când mișcarea reformistă Sajudis a devenit în partid ce milita pentru independența statului. La 8 oct. 1988 s-a hotărât arborarea propriului drapel, s-a adoptat un nou imn și s-a introdus lituaniana ca limbă oficială. În 1990, au avut loc alegeri pentru Sovietul Suprem, iar candidații Sajudis au obținut majoritatea, proclamând ulterior independența Lituaniei. Mișcarea letonă de democratizare a început în mai 1989, prin introducerea letonei ca limbă oficială și a culminat în iulie 1989, când a fost proclamată suveranitatea statului. Gorbaciov era dispus să acorde republicilor drepturi mai largi, dar nu era dispus să accepte o secesiune teritorială, mai ales că republicile baltice făceau parte din sistemul defensiv al URSS. În aceste condiții, în ianuarie 1991, armata sovietică a intervenit în zonă, intervenție care s-a soldat cu zeci de morți și răniți. Protestele internaționale și amploarea evenimentelor l-au determinat pe Gorbaciov să decidă retragerea armatelor și recunoașterea independenței statelor.

Dacă naționalismele din zona Baltică s-au dezvoltat în paralel și cooperant, în zona Transcaucazului ele au avut un caracter antagonist și conflictual. Cea mai disputată problemă a fost a provinciei Nagorno-Karabah, pe care și-o disputau Armenia și Azerbaidjan. În 1988, în Armenia s-au declanșat manifestații care cereau alipirea regiunii aflate în granițele Azerbaidjanului, deoarece era populată în majoritate de armeni. La 28 februarie, 32 de civili armeni au fost masacrați pe țărmul caspic al Azerbaidjanului, fapt ce a amplificat tensiunea și a declanșat o rundă de ciocniri violente. În asemenea condiții, armata sovietică a intervenit, dar nu a reușit decât să înghețe conflictul pentru moment. O altă problemă de nerezolvat pentru URSS a fost secesiunea celor două minorități importante din Georgia – osetii și abhazii, care în 1990 și 1991 și-au proclamat independența, provocând încă o criză în zonă. În contextul valului de revoluții democratice și al procesului separatist, toate celelalte republici transcaucaziene și-au proclamat pe rând independența.

Ucraina era, după Rusia, cea mai mare, cea mai populată și mai productivă republică. La sfârșitul anilor 80 s-a conturat și aici o mișcare națională, mai întâi cu caracter religios, prin ieșirea catolicilor din clandestinitate, apoi cu aspect politic, prin înființarea grupării numite Mișcarea Populară a Ucrainei. Pe fondul valului reformist, prim secretarul Vladimir Șcerbițki (care guvernase 26 de ani) a demisionat, iar la alegerile organizate în 1989 au venit la putere comuniștii ucraineni, transformați peste noapte în naționaliști, în frunte cu Leonid Krawciuk. El a proclamat suveranitatea Ucrainei, la 16 iulie 1990.

După 1988 mișcarea de masă bielorusă a prins și ea amploare, mai ales după descoperirea mormintelor comune a victimelor represiunilor lui Stalin.

În zona musulmană opiniile în favoarea ruperii de URSS s-au exprimat mai puțin violent. Mișcările naționale și islamice, însă, venite mai ales dinspre elite și fără o aderență masivă în rândul populației, au intrat în conflict unele cu altele. În zona uzbekă a regiunii Fergana populația turcă a fost persecutată, iar kîrgîzii și uzbekii își disputau sângeros teritoriul.

Înțelegând dorința de libertate a acestor națiuni, Gorbaciov a elaborat un proiect al Uniunii, care să împacă tendințele separatiste cu necesitățile centraliste ale Moscovei. Astfel, la 17 martie 1991 a avut loc referendumul pentru menținerea URSS sub forma unei federații de republici suverane. Ideea a fost respinsă categoric de 6 state: cele trei baltice, Moldova, Georgia și Armenia. Celelalte 9 au cerut reformarea sistemului federativ. De aici până la formarea CSI nu a fost decât un pas. La 8 decembrie 1991, președinții Rusiei, Ucrainei și Bielorusiei au publicat o declarație conform căreia Uniunea Sovietică era dizolvată și înlocuită prin Comunitatea statelor independente; această Comunitate era o entitate interguvernamentală compusă din 12 foste republici sovietice (Armenia, Azerbaidjan, Bielorusia, Kazahstan, Kîrghistan, Moldova, Uzbekistan, Rusia, Tadjikistan, Turkmenistan, Ucraina, Georgia – care a părăsit ulterior CSI). Conform actelor constitutive de la Minsk și Alma-Atta, CSI era lipsită de personalitate juridică internațională.

c. Criza internă și căderea lui Gorbaciov

În încercarea de a-și consolida puterile în detrimentul partidului, Gorbaciov a determinat decizia Plenarei CC din februarie 1990 de a abandona rolul conducător al PC, introducând multipartitismul și punând bazele unui regim prezidențial. Prins de valul reformist, Gorbaciov a anunțat trecerea la economia de piață, ceea ce însemna că se anulau principiile economiei socialiste și dogma marxist—leninistă, iar în iulie 1991, cu ocazia altei plenare se abandona și principiul luptei de clasă. Nemulțumiți de aceste reforme, conservatorii au decis organizarea unui puci, la 18 august 1991. Gorbaciov a fost arestat la reședința sa de

vară, iar puciștii l-au numit președinte pe Ianaev (care era atunci vice președinte). Puciul a fost organizat de înalți demnitari, șefi ai poliției, armatei și KGB, ceea ce indică în mod clar că reformele nemulțumiseră profund categoriile ce se bucurau de privilegiile statului socialist. Rezistența contra puciului a fost condusă de Boris Elțân, care a primit sprijinul larg al populației nu din admirație pentru Gorbaciov, ci pentru că prinseseră prea tare gustul libertății și nu doreau să se întoarcă la sistemul comunist propus de puciști. Deconcertați de această întorsătură a evenimentelor, puciștii au abandonat lupta, fiind ulterior arestați. La 22 august, Gorbaciov a revinit din Crimeea și și-a reluat funcția, numai că populația și-a continuat manifestațiile anticomuniste, distrugând simbolurile regimului – adică statuile lui Lenin și Djerdjinski. Sub presiunea populară Gorbaciov a demisionat din funcția de secretar general, Sovietul Suprem s-a autodizolvat, iar în fruntea noii Rusii s-a instalat Boris Elțân.